

Ստրասբուրգ, 17-ը դեկտեմբերի, 2003թ.

Կարծիք թիվ 269/2003

Գաղտնի
CDL-AD (2003) 21
Բնօրինակը՝ անգլերեն

**ՀԱՄԱՏԵՂ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԸՆՏՐԱԿԱՆ ՕՐԵՆՄԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԵՎ
ԱՆՑԿԱՅՄԱՆ ԿԱՐԳԻ ՄԱՍԻՆ**

**հեղինակներ՝
ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ
և
Վենետիկյան Հանձնաժողով**

հիմքում դրված են

**Պրն. Մայքլ ԿՐԵՆԵՐԻԼԻ
(Վենետիկյան Հանձնաժողովի փորձագետ, Գերմանիա)
մեկնաբանությունները**

Բովանդակություն

I. Ներածություն	3
II. Ընդհանուր դիտողություններ	3
III. Ընտրական օրենսգիրքը, քննարկման ենթակա հիմնահարցեր	4
IV. Ընտրությունների կազմակերպումը և անցկացումը, քննարկման ենթակա հիմնահարցեր.....	15
V. Առաջարկությունների սեղմագիր	18
Հավելված. օգտագործված փաստաթղթեր.....	21

I. Ներածություն

1. Սույն մեկնաբանություններում մատնանշվում են Հայաստանի Հանրապետության ընտրական օրենսդրությանն առնչվող առավել խնդրահարույց հիմնահարցերը և ներկայացվում են առաջարկություններ ընտրությունների թե՛ իրավական կողմի, թե՛ կազմակերպման ու անցկացման մասին: Այնուհանդերձ, հիմնական շեշտադրումն ընկնում է Ընտրական օրենսգրքի բարեփոխումների վրա:

2. Վերլուծությունը և առաջարկությունները հիմնված են հետևյալ փաստաթղթերի վրա.

- Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն,
- Հայաստանի Հանրապետության Ազգային Ժողովի կողմից 1999թ. փետրվարի 5-ին ընդունված Ընտրական օրենսգրքը 2002թ. օգոստոսի 3-ի դրությամբ դրանում կատարված փոփոխություններով և լրացումներով հանդերձ, CDL (2003) 52,
- Հայաստանի Հանրապետության Ընտրական օրենսգրքում փոփոխությունների համատեղ վերլուծություն, որն ընդունվել է 2002թ. հուլիսին ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի և Վենետիկյան Հանձնաժողովի կողմից, CDL-AD (2002) 29,
- Ընտրական իրավահարաբերություններում լավ գործելակերպի կանոնագիրք, Ուղեցույց և Բացատրական զեկույց, որոնք ընդունվել են Վենետիկյան Հանձնաժողովի կողմից 2002թ. հոկտեմբերի 18-19-ին, CDL-AD (2002) 23 փոփ., և
- այլ փաստաթղթեր և ընտրությունների դիտորդների զեկույցներ, որոնց ցուցակը ներկայացվում է Հավելվածի տեսքով:

3. Սույն փաստաթղթում հնարավոր չի եղել հաշվի առնել այլ օրենքների՝ ընտրությունների վերաբերյալ դրույթները, օրինակ, «Քաղաքական կուսակցությունների մասին», «Զանգվածային լրատվության միջոցների մասին», «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքների կամ Քրեական Օրենսգրքի դրույթները:

II. Ընդհանուր դիտորդություններ

4. 1991թ. սեպտեմբերին անկախության նվաճումից հետո Հայաստանի Հանրապետությունում անցկացվել են մի քանի ընտրություններ: Ամենաթարմ ընտրությունները, որոնք, մասնավորապես, առաջիններն էին 2001թ. հունվարին Եվրոպայի Խորհրդին Հայաստանի անդամակցությունից ի վեր, 2002թ. հոկտեմբերին անցկացված տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունները, 2003թ. փետրվար/մարտ ամիսների նախագահական ընտրությունները և 2003թ. մայիսի խորհրդարանական ընտրություններն եղան:

5. Չնայած որ կարևոր դրական տեղաշարժեր են կատարվել, այնուհանդերձ, անկախացումից ի վեր անցկացված ընտրությունները, միջազգային դիտորդների զեկույցների համաձայն, չեն համապատասխանել ժողովրդավարական ընտրությունների միջազգային չափանիշներին: Սրա առավել թարմ օրինակ ծառայեցին ամենաթարմ՝ 2003թ. նախագահական և խորհրդարանական ընտրությունները, որոնք անցկացվեցին 2002թ. փոփոխությունների և լրացումների ներթափանցման Ընտրական օրենսգրքի համաձայն:

6. Ընտրական օրենսգիրքը, 2002թ. դրանում կատարված փոփոխություններով և լրացումներով հանդերձ, ընդհանուր առմամբ կազմում է ժողովրդավարական ընտրություններ անցկացնելու նախահիմքը: Այնուհանդերձ, որոշ դրույթներ (կամ որոշ դրույթների բացակայությունը) կարող է համարվել խնդրահարույց կամ վիճահարույց: Ավելին, անցյալում ընտրական օրենսդրությունը պատշաճ կերպով չի իրագործվել կամ պահպանվել: Սույն մեկնաբանություններում գնահատվում է ընտրական օրենսդրության համապատասխանությունը ժողովրդավարական ընտրությունների միջազգային չափանիշներին, ինչպես նաև՝ այդ օրենսդրության պահանջների կատարումը 2003թ. նախագահական և խորհրդարանական ընտրությունների ընթացքում: ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի և Վենետիկյան Հանձնաժողովի կողմից իրականացված Համատեղ գնահատման (CDL-AD (2002) 29) առաջարկությունների մեծ մասը տեղ են գտել սույն մեկնաբանություններում:

7. Ինչ վերաբերում է ընտրական հանձնաժողովների ձևավորմանը և դրանցում որոշումների կայացմանը, ապա հարկ է նշել, որ ժողովրդավարական ընտրություններ անցկացնելու քաղաքական կամքի բացակայությունը կարող է վտանգել ցանկացած իրավաբանական լուծման արդյունավետությունը:

III. Ընտրական օրենսգիրքը. քննարկման ենթակա հիմնահարցեր

8. Ընտրական հանձնաժողովների ձևավորումը. Ընտրական օրենսգրքով նախատեսվում է եռաստիճան հանձնաժողովների կառուցվածք՝ Կենտրոնական Ընտրական Հանձնաժողով (ԿՀՀ), Տարածքային Ընտրական Հանձնաժողովներ (56 ՏՀՀ, մեծամասնական յուրաքանչյուր ընտրատարածքի համար մեկական ՏՀՀ) և Տեղամասային Ընտրական Հանձնաժողովներ (ՏԵՂՀՀ, յուրաքանչյուր ընտրական տեղամասի համար մեկական ՏԵՂՀՀ): Ընտրական օրենսգրքի համաձայն, ԿՀՀ-ն կազմված է Հանրապետության Նախագահի կողմից առաջադրվող երեք անդամներից և ընթացիկ կամ լուծարված Ազգային Ժողովի գործունեության մեկնարկի ժամանակ դրանում եղած յուրաքանչյուր խմբավորման (կուսակցության կամ կուսակցությունների դաշինքի) մեկական ներկայացուցիչներից, որոնք նշանակվում են մշտական գործող մարմինների որոշմամբ (հոդված 35.1): Ներկայում ԿՀՀ-ն ունի ընդամենը ինը անդամ: ՏՀՀ-ները ձևավորվում են նույն ընթացակարգով (հոդված 36.1): ՏԵՂՀՀ-ների անդամները նշանակվում են համապատասխան ՏՀՀ-ի կողմից, «ՏՀՀ-ի մեկ անդամի հաշվով ՏԵՂՀՀ-ի մեկ անդամ» սկզբունքի համաձայն (հոդված 37.1):

9. Չնայած 2002թ. հուլիսի փոփոխություններով Օրենսգրքում կատարված մի քանի դրական տեղաշարժերին, օրինակ, այն, որ քաղաքական կուսակցությունները և կառավարությունն այլևս չեն կարող հետ կանչել ընտրական հանձնաժողովների (իրենց կողմից նշանակված) անդամներին (հոդված 38.2), Օրենսգիրքը, այնուհանդերձ, չի երաշխավորում բավականաչափ բազմակարծիք ընտրական հանձնաժողովների նշանակումը: Չնայած որ նշանակումը ֆորմալ իմաստով այնքան էլ խնդրահարույց չէ, իրականում նախահազական աշխատակազմը շարունակում է մեծապես ազդել հանձնաժողովների աշխատանքի վրա: Հարկ է նշել, որ Նախագահի և կառավարամետ կուսակցությունների կողմից առաջադրված անդամները 2003թ. ընտրությունների ընթացքում փաստացի կազմում էին ԿՀՀ-ի և ՏՀՀ-ների անդամների մեծամասնությունը (և, գրեթե բոլոր դեպքերում, զբաղեցնում էին նաև համապատասխան հանձնաժողովների նախագահների պաշտոնները): Սա հատկապես խնդրահարույց է նախագահական ընտրությունների երկրորդ փուլում, երբ

գործող նախագահին երաշխավորվում է «ներկայացվածություն» ընտրական հանձնաժողովի առնվազն երեք անդամների, գումարած գործող նախագահին սատարող կուսակցությունները ներկայացնող՝ հանձնաժողովի այլ անդամների միջոցով: Ընդդիմադիրը, սակայն, հնարավոր է, որևէ ներկայացուցիչ չունենա (ինչպես և փաստացի եղավ վերջին ընտրություններում): Հանձնաժողովների գործունեության և որոշումների կայացման գործընթացների թափանցիկության պակասի հետ մեկտեղ (տես ստորև), նշանակալից քաղաքական շահերի համարժեք հավասարակշռություն (որը, հնարավոր է, չհամընկնի գրանցված կուսակցությունների և դաշինքների միջև առկա հավասարակշռությանը) ապահովող ընտրական հանձնաժողովների չստեղծումը կարող է համարվել լուրջ խոչընդոտ ընտրությունների կազմակերպման և անցկացման գործընթացների անկողմնակալությանը, որը պետք է հաղթահարել նախքան հաջորդ ընտրությունները:

10. Հաշվի առնելով վերը թվարկված պատճառները, առաջարկվում է վերանայել ընտրական հանձնաժողովների, մասնավորապես ԿԸՀ-ի անդամների թեկնածությունների առաջադրման և նշանակման մեթոդը, որպեսզի բարձրացվի ընտրությունների կազմակերպման և անցկացման անկողմնակալությունը: Նույնիսկ չնայած այն հանգամանքին, որ ընտրական հանձնաժողովների ձևավորման խնդիրը քաղաքական առումով շատ նուրբ է և պետք է մեծ զգուշությամբ կարգավորվի, անհրաժեշտ է դիտարկել բարեփոխումներ կատարելու հարցը: Կարելի է քննարկել, օրինակ, թե արդյոք նպատակահարմար է ներդնել գուտ «կուսակցական հավասարակշռության մոդել», որի համաձայն հանձնաժողովների բոլոր անդամների թեկնածություններն առաջադրվում են քաղաքական կուսակցությունների կողմից, թե կիրառել խառը «կուսակցական հավասարակշռության մոդել»: Վերջինի պարագայում ԿԸՀ-ում որոշ տեղեր են նախատեսվում են անկուսակցական անձաց համար, ում թեկնածությունների առաջադրումը կամ նշանակումը կատարում է ոչ թե կառավարությունը, այլ դատական համակարգը (օրինակ, Սահմանադրական Դատարանը), կամ Խորհրդարանը (օրինակ, ձայների որակյալ մեծամասնությամբ): Ցանկացած պարագայում, հանձնաժողովի աշխատանքի նկատմամբ նախագահի ազդեցությունը թուլացնելու նպատակով անհրաժեշտ է, որպեսզի վարչակազմը յուրաքանչյուր ընտրական հանձնաժողովում մեկից ավելի ներկայացուցիչ չունենա: Ամփոփ, կարելի է ասել, որ ընտրական հանձնաժողովների կազմում պետք է ներկայացված լինեն բոլոր հիմնական քաղաքական ուժերը, սակայն այնպես, որպեսզի քաղաքական որևէ շահ կրող իր ձեռքը չվերցնի որոշումներ կայացնելու մենաշնորհը:

11. Ընտրական հանձնաժողովների գործունեության կազմակերպումը: Համաձայն 39.7 հոդվածի, ընտրական հանձնաժողովների որոշումները վավեր են, եթե հանձնաժողովի անդամների կեսից ավելին մասնակցել են քվեարկությանը: Որոշումը համարվում է ընդունված, եթե դրա օգտին քվեարկել են քվեարկության մասնակիցների կեսից ավելին: Ձայների հավասարության դեպքում վճռորոշ է հանձնաժողովի նախագահի ձայնը: Այսպիսով, եթե քվեարկությանը մասնակցում են հանձնաժողովի անդամներից միայն հինգը կամ վեցը, անգամ կարևորագույն որոշումների ընդունումը հնարավոր է դառնում ընթացիկ ինը անդամներից միայն երեքի «կողմ» քվեարկությամբ:

12. Չնայած որ անգամ միջազգային փորձը վկայում է, որ շատ հաճախ ընտրական որևէ հանձնաժողովի որոշում կայացնելու համար պահանջվում է դրա անդամների մեծամասնության ներկայությունը և ներկա գտնվող անդամների ձայների մեծամասնությունը (և այն, որ հանձնաժողովի նախագահի ձայնը վճռորոշ է ձայները հավասար բաշխվելու դեպքում), այնուհանդերձ, այս մոտեցումները, թերևս, կարելի է

վերանայել Հայաստանի ընթացիկ քաղաքական իրավիճակի պայմաններում: Հաշվի առնելով Հայաստանում առկա քաղաքական խոշորագույն շահերի բավարար հավասարակշռությունն ապահովող ընտրական հանձնաժողովներ ստեղծելու դժվարությունները, հնարավոր է, որ նպատակահարմար լինի քվորումի ավելի բարձր չափանիշ սահմանել, նպատակ հետապնդելով ապահովել, որպեսզի հանձնաժողովների կողմից որոշումների կայացման գործընթացը հիմնվի առավել լայն համաձայնության վրա: Մի քանի երկրներում, օրինակ, ընտրական հանձնաժողովի նիստն իրավասու է, եթե ներկա են անդամների առնվազն երկու երրորդը: (Մի քանի երկրներում անգամ պահանջվում է բոլոր անդամների ներկայությունը, որը, սակայն, Հայաստանի պարագայում խորհուրդ չի տրվում, հաշվի առնելով հանձնաժողովի աշխատանքի արգելակման բարձր ռիսկը):

13. Վերջին ընտրությունների ընթացքում մի քանի տեղամասերում նկատվել էր, որ ՏԵՂԸՀ-ների անդամների կազմը փոխվել էր ընտրություններից ոչ շատ ժամանակ առաջ: Որոշ դեպքերում անդամները հանձնաժողովի կազմից հեռացվել էին քվեարկությանը նախորդող օրվա ընթացքում, և նոր առաջադրվող թեկնածուները ժամանակին չէին հասցրել գրանցվել որպես հանձնաժողովի անդամներ: Օրենսգրքում անհրաժեշտ է փոփոխություններ կատարել՝ կամ արգելելու ընտրական հանձնաժողովի հեռացումը քվեարկության օրվանն անմիջապես նախորդող ժամանակահատվածում, կամ հետաձգելու հանձնաժողովի կազմից անդամին հեռացնելու որոշման ուժի մեջ մտնելու ժամկետը մինչև նոր անդամի սահմանված կարգով գրանցվելը:

14. Ընտրատարածքների վերաձևումները: Ինչ վերաբերում է ընտրատարածքների սահմանագծմանը, Ընտրական օրենսգրքով նախատեսվում է, որ ընտրատարածքները պետք է պարունակեն հավասար թվով քվեներ, բայց միևնույն ժամանակ, թույլատրվում են քվեների թվի՝ մինչև 15%-ի հասնող տատանումներ (տես Ընտրական օրենսգրքի առաջին գլուխը): Միջազգային դիտորդները քննադատել են այն փաստը, որ Ընտրական օրենսգրքում չի նշվում, թե ինչպիսի կարգով պետք է հաշվարկվեն տարբերությունները: ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ը (2003b: 5) գտնում է, որ հնարավոր չէ պարզել, թե արդյոք ընտրատարածքների չափերի միջև առկա մեծ մասշտաբների հասնող տարբերությունները համապատասխանում են օրենքով թույլատրված սահմաններին:

15. Չնայած որ գործող Ընտրական օրենսգրքի երրորդ գլուխն ընթերցելիս պարզ է դառնում, որ ընտրատարածքները ձևավորվում և համարակալվում են մարզպետների ներկայացմամբ ԿԸՀ-ի կողմից գրանցված քվեարկության մասնակիցների թվաքանակի հիման վրա, առաջարկվում է, որպեսզի ընտրատարածքներ ձևավորելու և վերաձևավորելու կարգն առավել ճշգրտորեն և թափանցիկորեն կարգավորված լինի Ընտրական օրենսգրքով: Այստեղ նպատակահարմար կլիներ մտածել տատանման առավելագույն չափը 15%-ից մինչև 10% նվազեցնելու մասին:

16. Ընտրատարածքներ ձևավորելու ժամկետը: Ընտրական օրենսգրքի երրորդ գլխի համաձայն, ԿԸՀ-ն սահմանում է ընտրատարածքներն ընտրության օրվանից առնվազն 90 օր առաջ: Ծատ կարևոր է, որպեսզի ընտրատարածքները ձևավորեն ընտրությունից բավականաչափ առաջ: Սա անհրաժեշտ է, որպեսզի ապահովվի, որպեսզի քաղաքական կուսակցությունները և հնարավոր թեկնածուները հնարավորություն ունենան ծանոթանալու ընտրատարածքների ժողովրդագրությանը, որպեսզի պարզեն կոնկրետ ընտրատարածքում մրցելու հիմնավորվածությունը և նախընտրական քարոզարշավի նախնական պլանավորում կատարեն: 90-օրյա ժամկետը բավականին կարճ է: Առաջարկվում է Օրենսգրքով նախատեսել, որպեսզի բոլոր

ընտրատարածքներն առանձնացվեն և հրապարակվեն ընտրությունից առնվազն վեց ամիս առաջ:

17. Թեկնածուներին ներկայացվող պահանջները. «մշտական բնակություն»: Հայաստանի Հանրապետության տարածքում «մշտական բնակություն» ունենալու որոշակի ժամանակահատվածն ապացուցելու՝ թեկնածուներին ներկայացվող պահանջը միջազգային դիտորդների կողմից առավել ցայտուն կերպով ընդգծվեց որպես հիմնախնդիր 2003 թվականին, քանի որ բնակության հարցերը կանոնակարգող օրենքը՝ Հայաստանի Հանրապետության Քաղաքացիական Օրենսգրքը, ըստ էության, նման հասկացություն չի պարունակում (տես ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ 2003b): Սույն մեկնաբանություններում հնարավոր չէ գնահատել, թե արդյոք Ընտրական օրենսգրքը համահունչ է Հայաստանի Հանրապետության Քաղաքացիական Օրենսգրքին: Այնուհանդերձ, ցանկացած դեպքում շատ կարևոր է, որպեսզի «մշտական բնակության» հասկացությունը հստակորեն սահմանվի, եթե այն օգտագործվելու է որպես թեկնածուներին ներկայացվող պահանջ:

18. Անհամատեղելիության խնդիրներ: 97.2 և 97.3 հոդվածներով հանրային պաշտոններ զբաղեցնող որոշակի անձանց արգելվում է Ազգային Ժողովի ընտրություններում իրենց թեկնածությունը դնելը, բացառությամբ եթե նրանք ընտրություններում որպես թեկնածու գրանցվելուց առաջ պաշտոնաթող են լինում: Այնուհանդերձ, համամասնական և մեծամասնական ընտրակարգերի դեպքում անհամատեղելիության պահանջները տարբերվում են: Այսպես, օրինակ, նախարարները, փոխնախարարները, Երևանի քաղաքապետը, փոխարգելիները, փոխհամայնքապետները, համայնքապետները և սոցիալական ապահովագրության աշխատակիցներն իրավասու չեն մեծամասնական ընտրակարգով առաջադրվել առանց պաշտոնաթող լինելու (հոդված 97.2): Այնուհանդերձ, նրանք իրավասու են առաջադրվել համամասնական ընտրակարգով (հոդված 97.3) առանց պաշտոնաթող լինելու: Այսպիսով, համատեղելիության դրույթներն Ազգային Ժողովի ընտրությունների պարագայում միատեսակ չեն: Սահմանափակումներն անհամաչափորեն տարբերվում են խորհրդարանական ընտրությունների մեծամասնական և համամասնական ընտրակարգերի միջև: Հետևաբար, Ընտրական օրենսգրքում անհրաժեշտ է փոփոխություններ կատարել՝ սահմանելու Ազգային Ժողովի թեկնածուների համար պաշտոնական համատեղելիության հավասար պայմաններ:

19. Թեկնածուների առաջադրումը: Ընտրական օրենսգրքով նախատեսվում է, որ Ազգային Ժողովի մեծամասնական ընտրակարգով թեկնածուներ առաջադրելու իրավունք ունեն գրանցված կուսակցությունները, ինչպես նաև առնվազն 50 քաղաքացիներից կազմված և գրանցված նախաձեռնող խմբերը (հոդված 104 և հոդված 105): Այնուհանդերձ, 104.1 հոդվածի երկրորդ նախադասությամբ կուսակցությունների դաշինքներին չի թույլատրվում այդպիսի թեկնածուների առաջադրել: Նման արգելքի հիմնավորումը բնավ պարզ չէ: Այսպիսով, Ընտրական օրենսգրքում անհրաժեշտ է փոփոխություններ կատարել՝ թույլատրելու, որպեսզի թեկնածուներն առաջադրվեն կուսակցությունների դաշինքների կողմից Ազգային Ժողովի ոչ միայն համամասնական, այլ նաև մեծամասնական ընտրակարգերում:

20. Ստորագրությունների նվազագույն թվաքանակը: Ինչ վերաբերում է Ազգային Ժողովի ընտրությունների համամասնական ընտրակարգին, կուսակցական ցուցակներ գրանցելու համար 30,000 ստորագրություն հավաքելու պահանջը հարաբերականորեն բարձր է: Վենետիկյան Հանձնաժողովի Ընտրական իրավահարաբերություններում

լավ գործելակերպի կանոնագրքի (I.1.3.ii) համաձայն, օրենքը չպետք է պահանջի, որպեսզի տվյալ ընտրատարածքում առկա ընտրողների ընդհանուր թվի 1%-ից ավելի շատերի ստորագրությունները հավաքվեն: Այնուհանդերձ, վերին սահմանագծին մոտ ցուցանիշ կիրառելը պարտավորություն չէ: 2003թ. խորհրդարանական ընտրություններում գրանցված ընտրողների ընդհանուր թիվը կազմում էր մոտ 2.3 միլիոն: Հետևաբար, նպատակահարմար կլիներ, ըստ երևույթին, էապես նվազեցնել կուսակցական ցուցակների համար պահանջվող ստորագրությունների թվաքանակը: Եթե առաջնորդվենք 1%-ի սկզբունքով, ապա մեծամասնական ընտրակարգով առաջադրվող թեկնածուների պարագայում պահանջվող 500 ստորագրությունն անգամ կարող է չափազանց շատ համարվել:

21. Ստորագրությունների ստուգում: Ընտրական օրենսգիրքն ամրագրում է թեկնածուների կամ կուսակցական ցուցակների առաջադրման համար անհրաժեշտ ստորագրությունների ստուգման ընթացակարգ: Պահանջվում է ստորագրությունների միայն 2%-ի ստուգում կԸՀ-ի կողմից (նախագահական ընտրությունների կամ Ազգային Ժողովի մեծամասնական ընտրակարգի պարագայում) կամ ՏԸՀ-ի կողմից (Ազգային Ժողովի մեծամասնական ընտրակարգի դեպքում) (տես հոդված 70.3, հոդված 100.10-ի և հոդված 107-ի հետ մեկտեղ): 70.3 հոդվածի համաձայն, «... ստորագրությունների ընդհանուր թվի երկու տոկոսում վավեր եւ անվավեր ստորագրությունների հարաբերակցությունը համամասնորեն տարածում է ստորագրությունների ընդհանուր թվի վրա՝ ստանալով ստորագրությունների ընդհանուր թվում վավեր եւ անվավեր ստորագրությունների քանակը»: Սա նշանակում է, որ 2% ընտրանքի միջոցով ստուգման արդյունքում բացահայտված անվավեր ստորագրությունների թիվը բազմապատկվում է 50-ով, որպեսզի համաչափությանը որոշվի, թե անվավեր քանի ստորագրություններ է առկա ներկայացված ողջ ցուցակում:

22. Ստուգման այս ընթացակարգը չի կարող նպատակահարմար համարվել: Ամենայն լրջությամբ առաջարկվում է, որպեսզի ստուգվեն բոլոր ստորագրությունները, առնվազն մինչև պահանջվող նվազագույն թվին հասնելը: Այս տարբերակը համահունչ է վենետիկյան Հանձնաժողովի Ընտրական իրավահարաբերություններում լավ գործելակերպի կանոնագրքին, որով նախատեսվում է, որ ստուգման գործընթացը պետք է սկզբունքորեն ներառի բոլոր ստորագրությունները: Միայն այն դեպքում, երբ կասկած չկա, որ վավեր ստորագրությունների պահանջվող թվաքանակն ապահովվել է, անհրաժեշտ չէ ստուգել մնացած ստորագրությունները (CDL-AD (2002) 23 փոփ., կետ I.1.3): Գործնականում, բոլոր ստորագրությունների ստուգման կապակցությամբ պետք է որ շատ խնդիրներ չառաջանան, հատկապես նախագահական թեկնածուների և Ազգային Ժողովի մեծամասնական ընտրակարգով առաջադրվող թեկնածուների կողմից ներկայացվող ստորագրությունների պարագայում, հաշվի առնելով նրանցից պահանջվող ստորագրությունների հարաբերականորեն փոքր թվաքանակը (500): Պետք է որ դժվարություններ չծագեն նաև համամասնական ընտրակարգով Ազգային Ժողովի ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների ցուցակների գրանցման համար պահանջող ստորագրությունների նվազագույն քանակն ամբողջությամբ ստուգելու կապակցությամբ:

23. Գույքի հայտարարագիրը: Նախագահի պաշտոնի և Ազգային Ժողովի համար առաջադրվող թեկնածուներից նաև պահանջվում է ներկայացնել իրենց պատկանող մասնավոր սեփականության և իրենց ընտանիքի անդամների վերջին տարվա նկամուտների հայտարարագիր (հոդված 67.7, հոդված 100.7, հոդված 106.6): Գույքի հայտարարագրի նկատմամբ պահանջները պետք է առավել մանրամասնորեն սահմանվեն: Ավելին, ընտրական հանձնաժողովը պետք է համահունչ և միասնական

պահանջներ սահմանի առ այն, թե՛ ինչն է անհրաժեշտ հայտարարագրել: Գործնականում կարելի է ասել, որ գույքի հայտարարագրման չափանիշները վերջին ընտրությունների ընթացքում երկրում հստակորեն և համահունչ կերպով չեն կիրառվել:

24. Թեկնածություններ հանելը: Հաշվի առնելով խորհրդարանական ընտրություններում մեծ թվով թեկնածություններ հանելու երևույթի առկայությունը, հատկապես մեծամասնական ընտրակարգի պարագայում, Ընտրական օրենսգրքում անհրաժեշտ է փոփոխություններ կատարել՝ արգելելու թեկնածությունների կամ կուսակցական ցուցակների հանումը, բացառությամբ հստակորեն սահմանված չափորոշիչների պարագայում (տես նաև CDL-AD (2002) 29, կետ 12):

25. Նախընտրական քարոզարշավը: 2003թ. ընտրություններում, հատկապես նախագահական ընտրություններում, լայն տարածում է ունեցել նախընտրական քարոզարշավի ընթացքում պետական ռեսուրսների օգտագործումը/չարաշահումը հօգուտ գործող պաշտոնյաների: Ողջունելի է, որ Ընտրական օրենսգրքով պետական կառավարման մարմիններին և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին (և դրանց աշխատակիցներին՝ վերջիններին պաշտոնավարման ընթացքում) արգելվում է նախընտրական քարոզարշավ անցկացնել կամ քարոզարշավի փաստաթղթեր տարածել (հոդված 18.4): Ավելին, Ընտրական օրենսգրքի 22.2 հոդվածով պետական և հանրային լրատվամիջոցների աշխատակիցներին և պաշտոնատար անձանց արգելվում է իրենց լծակները գործադրել թեկնածուների միջև անհավասար պայմաններ ստեղծելու նպատակով: Առաջարկվում է, որպեսզի սույն դրույթն ընդարձակվի և հստակորեն նախատեսի, որ այս արգելքը վերաբերում է նաև քարոզարշավի մասին լրատվության ներկայացմանը պետական և հանրային լրատվամիջոցների կողմից: Ընտրական օրենսգրքով արգելվում է պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից հանգանակությունների կատարումը կոնկրետ թեկնածուների կամ կուսակցությունների ընտրական հիմնադրամներին (հոդված 25.2): Այնուհանդերձ, որևէ օրենքն ինքնակիրարկիչ չէ, և այս դրույթների գործողությունը մեծապես կախված է օրենքի կիրարկման ուղղությամբ պաշտոնատար անձանց բարեխղճությունից և կամքից:

26. Լրատվամիջոցները: Չնայած որ մի շարք պետություններ իրենց ընտրական օրենքներով չեն նախատեսում ընտրությունների և նախընտրական քարոզարշավների ընթացքում լրատվամիջոցների վարքագիծը կանոնակարգող նորմեր, այնուհանդերձ, գոյություն ունեն որոշ ոլորտներ, որոնք ընտրական օրենսդրությամբ կարող են նախատեսվել, օրինակ, թեկնածուներին և կուսակցություններին ժամանակի և տարածքի հատկացման, քաղաքական գովազդի, հասարակական կարծիքի հարցումների արդյունքների ներկայացման, լրատվամիջոցներով ընտրողների իրազեկման քարոզարշավների առնչությամբ և այլն: Հայաստանի Ընտրական օրենսգրքի պարունակում է վարքագծի կանոնակարգման նպատակ հետապնդող որոշ դրույթներ, հատկապես նախընտրական քարոզարշավի ընթացքում հանրային լրատվամիջոցների գործունեության վերաբերյալ (տես հոդված 20): Այնուհանդերձ, հնարավոր է, որ նպատակահարմար լինի լրացուցիչ դրույթների ավելացումը, որպեսզի օրենքով նախատեսվեն մասնավոր լրատվամիջոցների վարքագիծը կանոնակարգող նորմեր: Առանձնակի կարևորություն ունի նաև Ընտրական օրենսգրքի՝ լրատվամիջոցներին առնչվող դրույթների նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու և դրանց խախտումների դեպքում պատժամիջոցներ կիրառելու եղանակների հարցը: Նպատակահարմար կլիներ այս ուղղությամբ բարելավել Ընտրական օրենսգրքը և/կամ «Ձանգվածային լրատվամիջոցների մասին» օրենքը:

27. Քվեարկելու իրավունքները: Ինչպես արդեն նշվել է Համատեղ գնահատման մեջ (CDL-AD (2002) 29, կետ 30), «...օրենսգրքով չեն նախատեսվում քվեարկության հատուկ ընթացակարգերի վերաբերյալ դրույթներ, ինչպիսիք են, օրինակ, վաղ քվեարկության, հեռակա քվեարկության, շարժական քվեատուփերով քվեարկության կամ արտակարգ այլ ընթացակարգերը: Նմանօրինակ ընթացակարգերը դուրս բերվեցին ընտրական օրենսդրությունից այն ժամանակ, երբ 1999թ. ընդունվեց Օրենսգիրքը, և երբ փորձ էր արվում կրճատել ընտրակեղծիքի տարածվածությունը: Այնուհանդերձ, անխուսափելի արդյունքն այն է, որ մեծ թվով ընտրողներ այժմ հնարավորություն չունեն իրագործելու քվեարկությանը մասնակցելու իրենց իրավունքը»: Քանի որ ընտրողներին թույլատրվում է քվեարկել միայն այն ընտրատեղամասերում, որտեղ նրանց անունները ներառված են ընտրացուցակներում, բոլոր այն ընտրողները, ովքեր չեն կարող ներկայանալ իրենց ընտրատեղամաս (օրինակ, հիվանդանոցային բուժում անցնողները), ըստ էության դուրս են մնում քվեարկությունից: Միակ բացառությունը վերաբերում է զինծառայողներին, ինչպես նաև օտարերկրյա քաղաքացիներում բնակության կարգավիճակ ունեցող կամ բնակություն հաստատած ՀՀ քաղաքացիներին (տես վերը): Համատեղ գնահատման համաձայն (CDL-AD (2002) 29), ցանկալի կլիներ գտնել այս կերպ բացառված ընտրողների թիվը նվազեցնելու մեխանիզմներ, սակայն սա կախված է ընտրակեղծիքի փաստացի ռիսկից:

28. Հաշվի առնելով ընտրակեղծիքի ռիսկը, ցանկալի կլիներ քննարկել, թե արդյոք հաստատվել է հավասարակշիռ մոտեցում մի կողմից ընտրությունների անաչառությունն ապահովելու նպատակով խստություն ցուցաբերելու անհրաժեշտության, իսկ մյուս կողմից, քաղաքացիների քվեարկելու իրավունքները պաշտպանելու նպատակով ճկունություն դրսևորելու անհրաժեշտության միջև: Առնվազն, կարելի է ասել, որ եթե ընտրակեղծիքի ռիսկը նվազեցնելու նպատակով, օրինակ, ձեռնարկվելու են մի քանի անգամ քվեարկելը կանխելու այլ միջոցներ, ապա անհրաժեշտ կլինի դիտարկել քվեարկության հատուկ հսկվող ընթացակարգերի սահմանումը (վերահաստատումը) այն քաղաքացիների համար, ովքեր անկարող են այցելել իրենց ընտրատեղամասեր: Եվրոպայի Խորհրդի Խորհրդարանական Վեհաժողովի (ԵՆՆՎ) Հայաստանում Նախահագազկան ընտրությունների դիտորդական ժամանակավոր կոմիտեն և ԵՆՆՎ-ի Հայաստանում Խորհրդարանական ընտրությունների դիտորդական ժամանակավոր կոմիտեն Հայաստանի Հանրապետության Խորհրդարանին առաջարկեցին Ընտրական օրենսգրքում սահմանել շարժական քվեատուփեր նախատեսող դրույթներ (փաստաթուղթ 9742, կետ 42, փաստաթուղթ 9836, կետ 47): Ցանկացած պարագայում, անհասկանալի է, թե ինչու պետք է արտերկրում գտնվող քաղաքացիները կարողանան քվեարկել, իսկ Հայաստանում գտնվող այն քաղաքացիները, ովքեր անկարող են ընտրատեղամաս ներկայանալ, ոչ: Նույն անհամապատասխանությունը գոյություն ունի զինծառայողների և, օրինակ, ընտրությունների օրը հերթապահող ոստիկանների միջև:

29. Զինծառայողների և արտերկրում գտնվող քաղաքացիների քվեարկելու իրավունքները: Բանակայիններին ընձեռնվում է քվեարկելու հնարավորություն, սակայն միայն նախագահական ընտրություններում և համամասնական ընտրակարգով խորհրդարանական ընտրություններում: Ընտրական օրենսգրքով նախատեսվում է, որ զինվորական ծառայություն կատարող կամ զինվորական ուսումնական հաստատության մասնակցող զինծառայողները չեն կարող մասնակցել տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններին և մեծամասնական ընտրակարգով Ազգային Ժողովի ընտրություններին (տես հոդված 2.6 և հոդված 10.1): Նույնը վերաբերում է Հայաստանի Հանրապետության այն քաղաքացիներին, ովքեր

ունեն քվեարկելու իրավունք, սակայն բնակվում են կամ գտնվում օտար պետություններում (հոդված 51):

30. Չնայած որ ողջունելի է, որ զինծառայողներին և արտերկրում գտնվող քաղաքացիներին ընձեռնվում է քվեարկելու իրենց իրավունքն իրականացնելու հնարավորություն, սակայն հարկ է նշել, որ այս իրավունքից նրանք օգտվում են միայն ընտրատարածքների հիման վրա չանցկացվող ընտրություններում: Այս արգելքի իմաստը, հնարավոր է, բխում է զինծառայողների և արտերկրում քվեարկողների համար ընտրատարածքների սահմանման պրակտիկ պրոբլեմներից, կամ այն ենթադրությունից, թե զինծառայողները կամ արտերկրում գտնվող քաղաքացիների կապը կոնկրետ ընտրատարածքի հետ միմիայն մակերեսային է: Մյուս կողմից, հատկապես խորհրդարանական ընտրությունների դեպքում, այս արգելքը խախտում է ընտրական իրավունքի հավասարության սկզբունքը (որն ամրագրված է Ընտրական օրենսգրքի 1-ին և 4-րդ հոդվածներում), քանի որ զինծառայողներին և արտերկրում գտնվող քաղաքացիներին թույլատրվում է մասնակցել խորհրդարանական ընտրություններին միայն համամասնական, սակայն ոչ՝ մեծամասնական ընտրակարգի շրջանակներում: Այսպիսով, հարկ է վերանայել այն հարցը, թե արդյոք զինծառայողները և արտերկրում գտնվող քաղաքացիները պետք է իրավունք ունենան մասնակցելու նաև ընտրատարածքային ամրագրման սկզբունքով անցկացվող ընտրություններին: Նման պարագայում անհրաժեշտ կլինի գտնել որոշակի մեխանիզմներ, որոնց օգնությամբ կորոշվի, թե որ ընտրատարածքներում են իրավասու քվեարկել զինծառայողները և/կամ արտերկրում գտնվող քաղաքացիները: (Որոշ երկրներում զինծառայողների և/կամ արտերկրում գտնվող քաղաքացիների քվեարկության նկատմամբ կիրառվում են առանձին ընթացակարգեր): Օրինակ, ոչ ռեզիդենտ ընտրողները կարող են գրանցվել այն ընտրատարածքներում, որտեղ նրանք բնակվել են նախքան երկրից մեկնելը, իսկ զինծառայողները՝ այն ընտրատարածքներում, որոնցում գտնվում է նրանց մշտական բնակության վայրը, կամ, հնարավոր է, որոնցում նրանք կատարում են զինծառայություն:

31. Ընտրացուցակների կազմումը և վերանայումը: Ընտրական օրենսգրքի 9-րդ հոդվածի համաձայն, ընտրացուցակները մշտական կարգով կառավարվող փաստաթղթեր են, որոնք կազմվում են համայնքներում, ըստ ընտրատեղամասերի: Դրանք կազմվում և վարվում են համայնքապետների կողմից, և ենթակա են վերանայման յուրաքանչյուր տարվա դեկտեմբերին և հունիսին: ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի և Վենետիկյան հանձնաժողովի համատեղ գնահատման համաձայն (CDL-AD (2002) 29, կետ 24), գրանցման գործընթացի բարելավումից հետո սկզբունքորեն բավարար կլինի, եթե ընտրացուցակները վերանայվեն մեկ անգամ, պայմանով, որ վերանայումը կատարվի արդյունավետորեն: Հետևաբար, առաջարկվում է հաջորդ հինգ տարիների ընթացքում շարունակել ընտրացուցակների վերանայումը տարին երկու անգամ, որից հետո միայն մտածել տարին մեկ անգամ վերանայելու տարբերակի անցնելու մասին:

32. Տվյալները ընտրացուցակների նկատմամբ: ԿԸՀ-ն և ՏԸՀ-ները հսկողություն են իրականացնում ԿԸՀ-ի կողմից սահմանված ընթացակարգերին համապատասխան ընտրացուցակների կազմման և վարման նկատմամբ: Օրենքում նշվում է, թե քաղաքացիները, վստահված անձինք և հանձնաժողովի անդամներն ինչպես կարող են ստուգել նախնական ընտրացուցակները և դիմել համայնքապետներին ընտրացուցակներում ուղղումներ կատարելու հարցով (տես հոդված 9.9, հոդված 12, հոդված 14): Կա մեկ այլ դրույթ, որի համաձայն ընտրացուցակներում անճշտությունները կարելի է բողոքարկել դատական կարգով (հոդված 14.3): Ողջունելի է այն զարգացումը, որի շրջանակներում Սահմանադրական Դատարանի

2002թ. հոկտեմբերի 1-ի որոշմամբ (CCD-389) բեկանվեց դրույթն այն մասին, որ ընտրացուցակները ենթակա չեն փոփոխության քվեարկությանը նախորդող երկու օրերի ընթացքում, ինչպես նաև քվեարկության օրը, նույնիսկ դատական որոշմամբ: ՄԴ այս որոշման համաձայն, քվեարկության մասնակիցն իրավասու է իր ընտրական տեղամասի ընտրացուցակում ներառվելու հայցով դիմել դատարանին նույնիսկ քվեարկության օրվա ընթացքում:

33. Այնուհանդերձ, Ընտրական օրենսգրքում բավարար չափով նախատեսված չէ, թե՛ ընտրական հանձնաժողովները, մասնավորապես ԿԸՀ-ն, ինչպես կարող են հսկողություն իրականացնել ընտրացուցակների նկատմամբ: Համայնքապետները պարտավոր են ըստ տեղամասերի ընտրացուցակները տվյալ տեղամասի ընտրատարածքը վերահսկող կառույցի ղեկավարին և ՏԸՀ-ներին ներկայացնել ընտրություններից միայն 40 օր առաջ (հոդված 9.8): Ընտրացուցակների կապակցությամբ, ըստ երևույթին, ԿԸՀ-ն իրավասու է միայն սահմանել դրանց կազմման, ստուգման և դրանցում ուղղումներ կատարելու կարգը (տես նաև հոդված 41.4 և հոդված 41.8), սակայն ոչ՝ իրականացնել կամ վերահսկել այդ ընթացակարգը:

34. Ընտրողների ազգային գրանցամատյանի քաղաքացիությունը: Ընտրական օրենսգրքին ընթերցողի համար պարզ չի դառնում, թե՛ ինչպես կարելի է կանխել համայնքի սահմաններից անդին ընտրացուցակներում միևնույն ընտրողների անունները մի քանի անգամ ներառելը, հաշվի առնելով, որ Հայաստանում քաղաքացիական կամ ընտրական կենտրոնացված գրանցամատյան (ռեևստր) գոյություն չունի: Լուրջ ջանքեր պետք է գործադրվեն, որպեսզի ստեղծվի կանոնավոր կերպով թարմացվող ազգային քաղաքացիական/ընտրական գրանցամատյան:

35. Որպեսզի տեղեկատվության պակասի հետևանքով ընտրողների՝ սխալ ընտրատեղամաս գնալուց կամ չքվեարկելուց հնարավոր լինի խուսափել, նրանք պետք է ծանուցագիր ստանան այն մասին, որ տեղամասում պետք է իրենք քվեարկեն:

36. «Թանաքոտում»: Մի քանի անգամ քվեարկելու դեպքերի թիվը կրճատելու նպատակով գանկալի է Ընտրական օրենսգրքի ներքոջ բաժնում ավելացնել դրույթ, որի համաձայն ընտրատեղամասում ընտրողների մատների վրա կդրվեն չջնջվող թանաքով նշաններ: Անցումային շատ պետություններում «թանաքոտումը» համարվում է կարևոր քայլ մի քանի անգամ քվեարկելու ռիսկի կրճատման ուղղությամբ:

37. Քվեաթերթիկներ: 2002թ. կատարված փոփոխություններով ուժը կորցրած ճանաչվեց 49.4 հոդվածը, որով նախատեսվում էր, որ թեկնածուների անունները պետք է քվեաթերթիկի վրա շարադրված լինեն այբբենական կարգով: ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի և Վենետիկյան Հանձնաժողովի Համատեղ գնահատման համաձայն, «սա, ըստ երևույթին, անպատասխան է թողնում հարցն այն մասին, թե՛ թեկնածուների (և կուսակցությունների) անուններն այսուհետ ինչպիսի հերթականությամբ պետք է դասավորվեն քվեաթերթիկի վրա» (CDL-AD (2002) 29, կետ 25): Այնուհանդերձ, 82.1 հոդվածով նախատեսվում է, որ Հանրապետության նախագահի ընտրություններում թեկնածուների ազգանուններն այբբենական կարգով դասավորվում են քվեաթերթիկի վրա: 114.2 հոդվածով նախատեսվում է Ազգային Ժողովի համամասնական ընտրակարգով ընտրություններում կուսակցությունների/դաշինքների անվանումների դասավորումը քվեաթերթիկի վրա այբբենական կարգով: 114.4 հոդվածով նույնը նախատեսվում է Ազգային Ժողովի մեծամասնական ընտրակարգով ընտրությունների

համար: Նույնը վերաբերում է տնդական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններին (հոդված 130.2, հոդված 130.3):

38. Հայտնի չէ, թե ինչու է ուժը կորցրած ճանաչվել 49.4 հոդվածը: Համակարգային պատճառ կարող է լինել այն, որ նշված հոդվածը նախատեսում էր այբբենական կարգ միայն թեկնածուների անունների, սակայն ոչ՝ կուսակցությունների/դաշինքների անվանումների պարագայում: Այսպիսով, հնարավոր է, որ այդ հոդվածը, որպես ընդհանուր դրույթ, ապակողմնորոշող էր համամասնական ընտրակարգով Ազգային Ժողովի ընտրությունների դեպքում: Յանկացած պարագայում, 49.4 հոդվածի ուժը կորցրած ճանաչումը չի կարող համարվել խնդրահարույց այնքանով, որքանով թեկնածուների անունների կամ կուսակցությունների/դաշինքների անվանումների հերթականությունը կարգավորված է Ընտրական օրենսգրքի՝ տարբեր ընտրությունների վերաբերյալ կոնկրետ դրույթներում: Այբբենական կարգով դասավորումը կարելի է փոխարինել այնպիսի այլընտրանքով, ինչպիսին է վիճակահանությունը:

39. Քվեաթերթիկների պաշտպանվածության միջոցառումներ: Նախորդ ընտրություններում արձանագրվեցին քվեաթերթիկների խարդախ օգտագործման դեպքեր, որոնց պարագայում, օրինակ, քվեարկության օրվանից առաջ ի հայտ էին գալիս նախապես կատարված նշումով, կնքված քվեաթերթիկներ: Հարկ է դիտարկել այնպիսի տարբերակ, ինչպիսին է դակված (պնդորացված) քվեաթերթիկների ներդրումը՝ ելունդների վրա տպված հերթական համարներով: Այս կերպ հնարավոր կլինի անընդհատ հետևել և հաշվառել, թե քանի քվեաթերթիկ է թողարկվել և օգտագործվել: Տպագրման գործընթացի հրապարակայնությունն ապահովելու նպատակով պետք է պահանջել, որպեսզի հրապարակվեն տնդեկություններ քվեաթերթիկների տպագրությանը մասնակցող տպարանի (տպարանների), ինչպես նաև ՏԸՀ-ներին/ՏԵՂԸՀ-ներին հատկացված քվեաթերթիկների քանակության և հերթական համարների մասին: Հաշվետվողականության կտրվածքով առաջարկվում է, որպեսզի լրացվեն առանձին արձանագրություններ տպագրված քվեաթերթիկների քանակության և հերթական համարների, ինչպես նաև ընտրական հանձնաժողովների յուրաքանչյուր օղակի կողմից ստացված/ուղարկված քվեաթերթիկների քանակության և հերթական համարների նշումներով:

40. «Բոլորին դեմ» քվեարկելը: Կայացած ժողովրդավարությունների համար դեռևս արտասովոր երևույթ է ժխտողական քվեի հնարավորության նախաձեռնումը («Դեմ եմ բոլորին», «Դեմ եմ», տես հոդված 57.1 և հոդված 57.2): Ժխտողական քվեն բխում է ոչ մրցակցային ընտրությունների կոմունիստական ավանդույթներից և մինչ օրս օգտագործվում է հետկոմունիստական մի շարք պետություններում: Այն ընտրողին հնարավորություն է ընձեռում՝ արտահայտելու դժգոհությունը քվեաթերթիկում նշված թեկնածուների և կուսակցությունների/դաշինքների առնչությամբ: Այս կերպ, սակայն, բնակչության մեջ կարող է սրվել քաղաքական և կուսակցական անտարբերությունը, եթե ընտրողները կարողանան պարզապես մերժել բոլոր թեկնածուներին և կուսակցություններին, քան՝ կայացնել որոշում (որը հաճախ այնքան էլ հեշտ չէ) այն մասին, թե որ թեկնածուն կամ կուսակցությունը/դաշինքն է ավելի լավը (կամ որն է չարյաց փոքրագույնը): Հետևաբար, խորհուրդ է տրվում, որպեսզի այս տարբերակը դուրս թողնվի քվեաթերթիկներից:

41. Քվեաթերթիկի վրա նշում կատարելու կարգը: Խորհուրդ է տրվում, որպեսզի գործող Ընտրական օրենսգրքի 57-րդ հոդվածում ավելացվի ընդհանուր դրույթ, որը կսահմանի, որ քվեաթերթիկը պատշաճ կերպով նշված, իսկ քվեն՝ վավեր է համարվում

այն դեպքում, երբ ընտրողի մտադրությունը հստակ է և աներկբա (տես CDL-AD (2002) 29, կետ 27):

42. Ընտրությունների դիտորդները: Ընտրական օրենսգրքի 30.4 հոդվածի համաձայն, «վստահված անձը եւ դիտորդը քվեարկության օրը հետևում են ընտրական հանձնաժողովի աշխատանքներին: Դրանց վերաբերյալ հանձնաժողովի նախագահին կարող են ներկայացնել դիտորդություններ և առաջարկություններ, որոնց կապակցությամբ վերջինս ձեռնարկում է անհրաժեշտ միջոցառումներ»: Վենետիկյան Հանձնաժողովն արդեն իսկ ընդգծել է, որ դիտորդներին չպետք է վերապահվի հանձնաժողովի աշխատանքին հետևելու իրավունք, քանի որ դիտորդների դերը չեզոք է. դիտորդները պետք է դիտեն, սակայն ոչ՝ հետևեն (կատարեն «մոնիտորինգ»): Ընդհանուր առմամբ, նպատակահարմար կլիներ վստահված անձանց, դիտորդների և զանգվածային լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների իրավունքները և պարտականությունները կարգավորել առանձին-առանձին: Ընտրություններում դիտորդների իրավունքները հաճախ կարող են նեղ մեկնաբանում ստանալ. ընտրություններում դիտորդական աշխատանք կատարելու մասին դրույթները պետք է վերանայվեն, որպեսզի թե՛ տեղացի, թե՛ միջազգային դիտորդներին հնարավորություն տան անսահմանափակ կերպով մուտք գործելու ընտրական տեղամասեր և ներկա գտնվելու արդյունքների ամփոփման աշխատանքներին, այդ թվում՝ արդյունքների գումարմանը և աղյուսակավորմանը: Նույնը վերաբերում է վստահված անձանց:

43. 30-րդ հոդվածով նաև նախատեսվում է, որ դիտորդները և վստահված անձինք իրավունք ունեն անարգել ծանոթանալու ընտրական փաստաթղթերին, քվեաթերթիկների նմուշներին, ընտրական հանձնաժողովի որոշումներին, նիստերի արձանագրություններին...: Չի թույլատրվում որևէ կերպ սահմանափակել վստահված անձանց և դիտորդների իրավունքները: Նույն հոդվածով սահմանվում է, որ դիտորդները և վստահված անձինք իրավունք չունեն միտամտելու ընտրական հանձնաժողովների աշխատանքին: Այնուհանդերձ, վերջին ընտրություններում նկատվեց, որ այս հոդվածն ընտրական մի շարք հանձնաժողովների կողմից թյուր մեկնաբանման էր ենթարկվել, որի հետևանքով դիտորդներին և վստահված անձանց թույլ չէր տրվել մոտ տարածությունից դիտել գործընթացը: 30-րդ հոդվածի ձևակերպումը պետք է հստակեցնել, որպեսզի պարզ դառնա, որ դիտորդները և վստահված անձինք իրավունք ունեն ազատորեն տեղաշարժվելու ընտրական տեղամասում, եթե դա չի խաթարում հանձնաժողովի աշխատանքը և, մասնավորապես, մոտ տարածությունից դիտելու քվեների հաշվարկը, որպեսզի քվեաթերթիկները և քվեատուփը պարզորոշ կերպով տեսանելի լինեն: Բացի այդ, ինչ վերաբերում է տեղացի դիտորդներին, ապա մի շարք դեպքերում արձանագրվել էր, որ տեղացի դիտորդների կողմից իբրև կԸՀ-ի տրամադրած վկայագիր ներկայացվող վկայագրերը վերջին ընտրություններում կեղծ էին եղել: Հետևաբար, խորհուրդ է տրվում, որպեսզի ներդրվի դրույթ, որով կպահանջվի, որպեսզի տեղացի դիտորդների գործուղող հասարակական կազմակերպությունները վկայագրերը կնքեն իրենց ՀԿ կնիքով:

44. Քվեարկության կարգի խախտումներ: 57.5 հոդվածի համաձայն, քվեարկության ընթացքում Ընտրական օրենսգրքով ամրագրված քվեարկության կարգի բոլոր խախտումները, ինչպես և ՏԵՂԸՀ-ների բոլոր որոշումները, արձանագրվում են գրանցամատյանում հանձնաժողովի երկու անդամների կամ երկու վստահված անձանց պահանջով: Այսպիսով, քվեարկության կարգի խախտման մասին ցանկացած բողոք գրանցամատյանում արձանագրելու համար պահանջվում է, որպեսզի այն սատարվի առնվազն երկու վստահված անձանց կամ ՏԵՂԸՀ առնվազն երկու անդամների կողմից: Այս դրույթը հատկապես լուրջ խնդիրներ առաջացրեց 2003թ. նախագահական ընտրությունների երկրորդ փուլի ընթացքում, երբ տեղամասերում

ներկա էր միայն երկու վստահված անձ (տես ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ 2003a: 6): Այսպիսով, 57.5 հոդվածում անհրաժեշտ է փոփոխություն կատարել՝ թույլատրելու, որպեսզի հանձնաժողովի մեկ անդամը կամ մեկ վստահված անձն իրավունք ունենա հայտարարություն արձանագրելու քվեարկության կարգի խախտման մասին:

45. Նախնական արդյունքների հրապարակումը: Ընտրական օրենսգրքում (2002թ. փոփոխություններով հանդերձ) գոյություն ունեն մի քանի դրույթներ, որոնք նախատեսում են նախնական արդյունքների անհապաղ հրապարակում կԸՀ-ի կողմից (հոդված 63.1, հոդված 63.8), ՏԸՀ-ների կողմից (հոդված 42.8, հոդված 62.2), և անգամ ՏԵՂԸՀ-ների կողմից (հոդված 61.6): Պրակտիկայում, սակայն, ընտրությունների նախնական արդյունքների հայտարարումը և հրապարակումը միջազգային դիտորդների կողմից գոհացուցիչ չի համարվել, օրինակ, 2003թ. նախագահական ընտրություններում: Անորոշություն կար այն մասին, թե արդյոք օրենքով պահանջվում է նախնական արդյունքների հրապարակում միայն կԸՀ-ի, թե նաև ՏԸՀ-ների կողմից: Ավելին, քննարկում էր ընթանում այն հարցի շուրջ, թե արդյոք ընտրական հանձնաժողովները պարտավոր են նախնական արդյունքներ հայտարարելիս հրապարակել արդյունքները լիարժեք բացվածքով՝ ըստ տեղամասերի: Այդ պատճառով, 2003թ. մայիսին տեղի ունեցած խորհրդարանական ընտրություններում կԸՀ-ն պաշտոնապես կարգադրեց, որպեսզի ՏԸՀ-ները հրապարակեն թե մեծամասնական, թե համամասնական ընտրակարգով ընտրությունների նախնական արդյունքները տեղամասերի բացվածքով (ի խախտում այս հրահանգի, սակայն, ՏԸՀ-ների մեծ մասը հրապարակեցին միայն ամփոփ նախնական արդյունքներ): Ավելին, կԸՀ-ն պարտավորություն ստանձնեց, որ կհրապարակի համամասնական ընտրակարգով ընտրությունների նախնական արդյունքները տեղամաս առ տեղամաս: Չնայած որ սա դրական զարգացում է, տարբեր օրակների կողմից նախնական արդյունքների հրապարակման մասին իրավական նորմերը պետք է առավել հստակորեն և ուղղակիորեն ամրագրվեն Ընտրական օրենսգրքում: Օրենքով պետք է պահանջվի ընտրությունների նախնական մանրակրկիտ արդյունքների հրապարակում բոլոր օրակների կողմից, և դրանց անմիջական փակցնելը ընտրական տեղամասի դիմային մասում:

46. Ընտրությունների արդյունքների ամփոփում: 83-րդ հոդվածում պետք է հղում կատարել միայն 63-րդ հոդվածին (բայց ոչ՝ 60-րդին):

47. Ընտրությունների արդյունքները (ավագանիներ): ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի և Վենետիկյան Հանձնաժողովի Համատեղ գնահատման մեջ նշվում է Ընտրական օրենսգրքի մի փոքր անհամապատասխանություն. «120-րդ հոդվածում կատարվել է փոփոխություն, որի համաձայն մինչև 3,000 բնակիչ ունեցող համայնքում ավագանու չափը մեծացվել է՝ հինգ անդամից հասցվելով յոթի: 134-րդ հոդվածի չորրորդ կետում պետք է նմանօրինակ փոփոխություն կատարել՝ նախատեսելով մանդատների տրամադրում առաջին յոթ, այլ ոչ՝ հինգ տեղերը գրաված թեկնածուներին» (CDL-AD (2002) 29, կետ 33): Այնուհանդերձ, քանի որ ավելի խոշոր համայնքներում, որոնցում բազմամանդատ մի քանի մեծամասնական ընտրատարածքներ կան, նախկինի նման պետք է ընտրվեն հինգ ավագանիներ (տես հոդված 121.2, կետեր 2 և 3, և հոդված 121.3, կետեր 2 և 3), 134.4 հոդվածը պետք է վերաշարադրել հետևյալ խմբագրությամբ. «Հնգանդամ ընտրատարածքների դեպքում առավելագույն ձայներ հավաքած հինգ թեկնածուները, իսկ յոթանդամ ընտրատարածքների դեպքում՝ յոթ թեկնածուները, որոնք առաջադրվել են որպես համայնքի ավագանու անդամներ, համարվում են ընտրված տվյալ բազմամանդատ մեծամասնական ընտրատարածքում»:

48. Բողոքներ և գանգատներ: Բողոքների և գանգատների հետ աշխատանքը ժողովրդավարական ընտրությունների կարևոր մաս է կազմում: Համատեղ գնահատման համաձայն (CDL-AD (2002) 29, կետ 36), բողոքների և գանգատների քննության վերաբերյալ Օրենսգրքով նախատեսված կարգը հստակորեն սահմանված չէ և շատ խճճված է: Համատեղ գնահատման մեջ խորհուրդ է տրվում, որպեսզի 40.1 հոդվածը վերաձևակերպվի որպես ընդհանուր դրույթ բողոքների և գանգատների մասին, և որպեսզի բողոքների և գանգատների վերաբերյալ բոլոր դրույթները հավաքվեն մեկտեղ՝ մեկ գլխի մեջ: Միջազգային դիտորդների զեկույցներում նույնպես բողոքների և գանգատների ընթացակարգերը նկարագրվում են որպես անբավարար և շփոթեցուցիչ:

49. Ընտրական օրենսգրքի համաձայն, ընտրական հանձնաժողովի որոշումները, գործողությունները եւ անգործությունը, կարող են բողոքարկվել վերադաս ընտրական հանձնաժողով կամ դատարան (հոդված 40, տես նաև հոդված 41.11 և հոդված 42.7): Ընտրությունների արդյունքների վերաբերյալ վեճերը, բացառությամբ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների հետ կապված վեճերի, լուծում է սահմանադրական դատարանը (հոդված 40.4): Այնուհանդերձ, կարգալով Ընտրական օրենսգիրքը, մի քանի խնդիրներ մնում են անպարզ կամ վիճարկելի: 2003թ. խորհրդարանական ընտրություններում, օրինակ, շփոթմունք էր առաջացել այն հարցի շուրջ, թե արդյոք մեծամասնական ընտրակարգի վերաբերյալ ՏԸՀ որոշումները կարող են բողոքարկվել ԿԸՀ: Ընթերցելով Ընտրական օրենսգիրքը, պարզ չէ, թե ինչու այդ որոշումները ԿԸՀ-ին կողմից չեն համարվել ԿԸՀ-ի ընդդատությանը ենթակա: Ավելի կարևոր է այն խնդիրը, որ Ընտրական օրենսգրքով նախատեսված ընտրության հնարավորությունը՝ բողոքարկելու կամ վերադաս ընտրական հանձնաժողովի, կամ դատարանի, այնքան էլ լավ լուծում չէ (Ընտրական իրավահարաբերություններում լավ գործելակերպի կանոնագիրք, II.3.3.c):

50. Հարկ է նշել, որ բազմաթիվ նորաթուխ ժողովրդավարական երկրներում ընտրությունների վարչարարությամբ զբաղվող մարմինների կողմից բողոքների ուսումնասիրությունը կատարվում է մեկ հիերարխիկ գծով և կիրառվում է նախքան դատական կարգով բողոքարկումը: Հետևաբար, ընտրական գանգատների մասին վերջնական որոշումը կայացնում է ընտրությունների վարչարարությամբ զբաղվող մարմինների շարքում բարձրագույնը, այսինքն, ԿԸՀ-ն: Որոշ երկրներում հնարավոր է ԿԸՀ-ի որոշումների բողոքարկումը դատական կարգով, սակայն, ընդհանուր առմամբ, միայն հատուկ դատարան, այսինքն՝ կամ Սահմանադրական դատարան, կամ Գերագույն դատարան: Այլընտրանքային մոտեցում կլիներ, եթե ընտրությունների վերաբերյալ բոլոր գանգատները հնարավոր լիներ լուծել դատական համակարգում: Այսպիսի մոտեցումը, սակայն, ողջամիտ տարբերակ կարող է լինել այնպիսի երկրներում, որտեղ մեծ վստահություն կա դատական համակարգի արհեստավարժության և անկախության նկատմամբ: Նման պարագայում կարևոր է, որպեսզի բողոքարկումն ընթանա ստորին աստիճաններից մինչև վերին աստիճանների դատարաններ: Հայաստանի Ընտրական օրենսգրքում, ըստ երևույթին, բողոքարկման ընթացակարգերը խառն են: Ընտրական հանձնաժողովի որոշման դեմ բողոք կարող է ներկայացնել վերադաս ընտրական հանձնաժողովի կամ առաջին աստիճանի դատարանի, որն ընդդատություն է իրականացնում տվյալ որոշումը կայացնող ընտրական հանձնաժողովի նկատմամբ: Առաջին աստիճանի դատարանի որոշումները Հայաստանում դատական կարգով հետագա վերանայման ենթակա չեն: Ընտրական օրենսգրքում անհրաժեշտ է փոփոխություններ կատարել՝ նախատեսելու բողոքարկման և գանգատարկման հստակ և ողջամիտ ընթացակարգեր, և խուսափելու ընդդատության բախումներից (տես նաև CDL-AD (2002) 23 փոփ., գլուխ II.3.3):

51. Դատական որոշումների բողոքարկումը: Նույնիսկ եթե պահպանվի բողոքարկման գործող համակարգը, անհրաժեշտ է նրաշխարհում, որպեսզի ընտրական բողոքների վերաբերյալ համապատասխան որոշումներ կայացվեն ողջ երկրում: Այսօր խնդրահարույց է այն, որ ընտրական հանձնաժողովների գրեթե բոլոր որոշումները կարող են բողոքարկվել միայն առաջին ատյանի դատարան, սակայն ոչ ավելի բարձր: Քանի որ առաջին ատյանի դատարանների որոշումները չեն կարող բողոքարկվել երկրի ողջ տարածքում, գոյություն ունի վտանգ, որ ընտրական օրենսդրությունը միատեսակ կիրառություն չի ստանա: Նենց այդպես եղավ, օրինակ, 2003թ. ընտրություններում: Այսպիսով, Ընտրական օրենսգրքում անհրաժեշտ է փոփոխություններ կատարել՝ թույլատրելու Առաջին ատյանի դատարանների որոշումների բողոքարկումը: Որպես այլընտրանք, ԿԸՀ-ն պետք է լրացուցիչ պարտականություններ ստանա, որպեսզի ապահովի ընտրական բողոքների վերաբերյալ համահունչ որոշումների կայացումը երկրի ողջ տարածքում:

52. Ընտրական խախտումներ: Այս համատեքստում հարկ է նշել, որ Հայաստանի Ընտրական օրենսգրքը, ի տարբերություն բազմաթիվ այլ ընտրական օրենսգրքերի, ներառում է Ընտրական օրենսգրքի խախտումների դիմաց պատասխանատվության վերաբերյալ միայն մի կարճ գլուխ: 139-րդ հոդվածը պատասխանատվություն է նախատեսում անձանց մի շարք գործողությունների դիմաց: Այնուհանդերձ, պարզ չէ, թե՞ արդյոք ընտրական խախտումների ցուցակը լիարժեք է, քանի որ որոշ դեպքեր, օրինակ, պետական միջոցների թուրքործածումը կամ լրատվամիջոցներով անպատշաճ վարքագիծը, այնտեղ թվարկված չեն: Բացի այդ, որոշ խախտումներ խիստ աղուտ կերպով են ձևակերպված (օրինակ, հոդված 139.13. «ընտրողների կամքի ազատ իրականացմանը խոչընդոտելը», հոդված 139.15. «ընտրական գործառնություններին խոչընդոտելը», հոդված 139.17. « ընտրական հանձնաժողովների անդամների կամ պետական ծառայողների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների աշխատակիցների կողմից ընտրությունների բնականոն ընթացքը խոչընդոտելը», հոդված 139.25. « նախընտրական քարոզչության բնականոն ընթացքը խոչընդոտելը») (տես նաև CDL-AD (2002) 29, կետ 36): Ի վերջո, ընտրական խախտումներին «կշիռներ» վերագրված չեն: Ընտրական հանցագործությունները չեն տարբերակվում ընտրական վարչական իրավախախտումներից: Սույն մեկնաբանություններում հնարավոր չէ հստակորեն նշել, թե՞ արդյոք Ընտրական օրենսգրքով նախատեսված ընտրական խախտումները դիտարկվում են որպես հանցագործություններ, թե՞ որպես վարչական իրավախախտումներ, համաձայն Հայաստանի Հանրապետության Քրեական օրենսգրքի կամ որևէ այլ օրենքի: Ցանկացած պարագայում, կարևոր է, որպեսզի ընտրական խախտումները Ընտրական օրենսգրքում և/կամ այլ օրենքներում լիարժեք և մանրամասն կերպով նկարագրված լինեն:

53. Ընտրական խախտումների համար նախատեսված պատիժները: Միջազգային դիտորդները քննադատեցին այն փաստը, որ Ընտրական օրենսգրքն ընտրական խախտումների դիմաց համարժեք պատժամիջոցներ չի նախատեսում: Իսկապես, Ընտրական օրենսգրքով որևէ պատժամիջոց նախատեսված չէ: Միջազգային փորձի հիման վրա կարելի է ասել, սակայն, որ սա այնքան էլ հազվադեպ չի պատահում: Բազմաթիվ երկրներում ընտրական խախտումների դիմաց պատժամիջոցները նկարագրված են Քրեական օրենսգրքում կամ այլ օրենքներում: Այնուհանդերձ, հաշվի առնելով ընտրական լայնատարած խախտումների համար քրեական հետապնդում չիրականացնելը և անպատժելիությունը, օրինակ, Հայաստանում տեղի ունեցած 2003թ. նախագահական ընտրություններից հետո, նպատակահարմար կլիներ

փոփոխություններ կատարել 31-րդ գլխում: Օրինակ, Ընտրական օրենսգիրքը կարող է նախատեսել, որ ընտրական հանցագործությունները հետապնդվելու են պետության կողմից և պատժվելու են օրենքով սահմանված կարգով: Ընտրական օրենսգրքով կարելի է նաև պարտավորեցնել ընտրական հանձնաժողովների նախագահներին կամ անդամներին, որպեսզի նրանք դատախազներին հայտնեն ընտրություններին առնչվող բոլոր այն հանցագործությունների մասին, որոնք արձանագրվել են իրենց պատասխանատվության ենթակա տարածքում: Ընտրական օրենսգրքով կարելի է անգամ ամրագրել վարչական իրավախախտումների դիմաց տուգանքների գումարները: Ի վերջո, պետք է կարգավորել այն հարցը, թե որ մարմինը՝ ընտրական հանձնաժողովը և/կամ դատարանն է իրավասու պատժել որ ընտրական խախտումը, և թե ինչ միջոցներով: Ընտրական օրենսգրքում ընտրական խախտումների համար հետապնդում և պատիժներ իրականացնելու կարգն ուղղակիորեն ամրագրելը կարող է որոշ դրական ազդեցություն ունենալ ընտրական լայնատարած խախտումները սահմանափակելու փորձերի առումով (իհարկե, շատ ավելի կարևոր է արդյունավետ միջոցներ ձեռնարկել ընտրական խախտումների դեմ և օրենքները գործուն կերպով կիրարկել. տես ստորև):

54. Ազդեցությունն ընտրական իրավունքների վրա և հետևանքներն ընտրական հանձնաժողովների համար: Մույն մեկնաբանություններում անհնար է գնահատել, թե արդյոք Ընտրական օրենսգիրքը համապատասխանում է Քրեական օրենսգրքին և Հայաստանի Հանրապետության այլ օրենքներին: Այնուհանդերձ, Ընտրական օրենսգրքում և/կամ Քրեական օրենսգրքում պետք է հստակորեն ամրագրել, որ ընտրական հանցագործություններ կատարած (կամ կատարելու փորձ արած) անձինք ոչ միայն կպատժվեն ազատազրկմամբ կամ տուգանքով, այլ նաև, հնարավոր է, կկորցնեն իրենց ակտիվ և պասիվ ընտրական իրավունքները: Յանկացած պարագայում, ընտրական խախտումներ կատարողները չպետք է նշանակվեն որպես ընտրական հանձնաժողովների անդամներ: Այսպիսով, նպատակահարմար կլինի փոփոխել 34-րդ հոդվածը («Ընտրական հանձնաժողովներ կազմավորելու հիմունքները»), որպեսզի արգելվի ընտրական հանձնաժողովների կազմում ընտրական հանցագործություններ կատարած անձանց կամ այնպիսի անձանց նշանակումը, ովքեր թույլ են տվել նման հանցագործություններ կատարել: Նույն կերպ, Ընտրական օրենսգրքում անհրաժեշտ է փոփոխություններ կատարել՝ թույլատրելու ընտրական պաշտոնյայի հեռացումն այն դեպքում, երբ վերադաս ընտրական հանձնաժողովը կամ դատարանը որոշել է, որ նա պատասխանատու է ընտրական խախտման համար:

55. Ընտրությունների վերաբերյալ հաշվետվությունը: Հաշվի առնելով ընտրական օրենսդրության ոչ բավարար իրագործումը և դրա դրույթների անբավարար կատարումը, լրջությամբ խորհուրդ է տրվել, որպեսզի «...ԿԸՀ-ի պարտավորությունները ներառեն ազգային յուրաքանչյուր ընտրությունից հետո Օրենսգրքի խախտումների վերլուծություն, խախտողների դեմ ձեռնարկված միջոցառումների նկարագրություն, տուժողներին տրամադրված հատուցման և անհրաժեշտ օրենսդրական բարեփոխումների մասին առաջարկություններ ներկայացնելու պարտավորությունը» (CDL-AD (2002) 29, կետ 21): 41-րդ հոդվածում անհրաժեշտ է փոփոխություններ կատարել՝ պահանջելու, որպեսզի ԿԸՀ-ն ոչ միայն հանդես գա Ազգային Ժողովում ընտրությունների կազմակերպման և անցկացման մասին հաշվետվությամբ, այլ նաև իրականացնի ընտրախախտումների վերլուծություն ընտրություններից հետո, մանրամասնի ձեռնարկված միջոցները և ընտրական օրենսդրության և ընտրությունների կազմակերպման և անցկացման կարգի մեջ պահանջվող բարեփոխումները:

56. Ժամկետները: Մի շարք այլ խնդիրներ կան, որոնք առնչվում են Ընտրական օրենսգրքով նախատեսված ժամկետներին, օրինակ, ԿԸՀ-ի կազմավորման և լուծարման առնչությամբ: Ընտրական օրենսգրքի 35.2 հոդվածը, 2002թ. հուլիսի փոփոխություններով հանդերձ, նախատեսում է, որ ԿԸՀ-ն կազմավորվում է և սկսում իր գործունեությունն Ազգային Ժողովի ընտրություններից 40 օր անց: Չնայած որ ողջունելի է ԿԸՀ-ի վաղ կազմավորումը հաջորդ ընտրություններից երկար ժամանակ առաջ, անհրաժեշտ է ուշի-ուշով վերանայել, թե արդյոք 40-օրյա ժամկետն իսկապես բավարար է ոչ միայն նոր ԿԸՀ-ի կազմավորման, այլ նաև գործող ԿԸՀ-ի գործունեությունը պատշաճ կերպով ավարտի հասցնելու համար: ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի և Վենետիկյան հանձնաժողովի Համատեղ գնահատման մեջ արդեն իսկ մատնանշվել են ԿԸՀ-ն ընտրություններից միայն 40 օր անց կազմավորելու որոշ պրակտիկ բարդություններ (CDL-AD (2002) 29, կետ 20):

57. Օրենսգրքի 41.3 հոդվածով պահանջվում է, որպեսզի ԿԸՀ-ի նախագահը ընտրությունների մասին հաշվետվությամբ հանդես գա ընտրությունների տեղի ունենալուց 30 օր անց: Խորհուրդ է տրվում գործունեությունն ավարտող Հանձնաժողովին 30 օրվանից մի փոքր ավելի երկար ժամկետ տրամադրել իր աշխատանքը պատշաճ կերպով ավարտին հասցնելու համար:

58. Այս խնդիրը հատկապես կարևորվում է վերահսկիչ-վերստուգիչ ծառայության գործունեության ժամկետների առնչությամբ: 25.11 հոդվածի համաձայն, թեկնածուները և կուսակցությունները պարտավոր են, ոչ ուշ, քան ընտրությունների ավարտից 15 օր հետո, իրենց գրանցած ընտրական հանձնաժողովներին ներկայացնել հայտարարագիր իրենց նախընտրական հիմնադրամում եղած միջոցների օգտագործման վերաբերյալ: Ընտրական հանձնաժողովներն իրենց կողմից գրանցված հայտարարագրերը ստանալուց հետո երեք օրվա ընթացքում ուղարկում են ԿԸՀ-ի վերահսկիչ-վերստուգիչ ծառայությանը: Ստանալով թեկնածուների և կուսակցությունների ընտրարշավներում ֆինանսների ծախսման մասին հայտարարագրերը դրանք գրանցած հանձնաժողովներից, վերահսկիչ-վերստուգիչ ծառայությունը 25.11 հոդվածով նախատեսված կարգով ստուգում է դրանք և մեկ ամսվա ընթացքում նույնիսկ ներկայացնում ԿԸՀ-ի քննարկմանը: Քննարկումների արդյունքում բացահայտված խախտումների վերաբերյալ նյութերը ԿԸՀ-ի որոշմամբ ուղարկվում են առաջին աստիճանի դատարան (տես հոդված 26): Ընթերցելով Ընտրական օրենսգրքը, թվում է, որ վերստուգիչ-վերահսկիչ գործընթացները չեն կարող ավարտվել նախքան գործունեությունն ավարտող ԿԸՀ-ի համար նախատեսված 30-օրյա ժամկետի ավարտը:

59. Ժամկետներն անգամ ավելի խնդրահարույց են թվում, երբ խոսք է գնում կուսակցությունների և թեկնածուների կողմից ընտրարշավների հաշվետվությունները վերահսկիչ-վերստուգիչ ծառայությանը ներկայացնելու համար սահմանված 15-օրյա ժամկետի մասին: 2002թ. հուլիսի փոփոխությունների համաձայն ժամկետը վերջերս կրճատվեց՝ 30-ից մինչև 15 օր: Այնուհանդերձ, Համատեղ գնահատման մեջ նշվում է, որ «այս դրույթները պետք է ուշի-ուշով քննության առնվեն՝ ապահովելու, որպեսզի ավելորդ շտապողականությունը բացասաբար չանդրադարձնի հաշվետվությունների ստույգության վրա» (CDL-AD (2002) 29, կետ 11): ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի և Վենետիկյան Հանձնաժողովի կարծիքով, փոփոխություն պետք է կատարվի միայն այն դեպքում, եթե կրճատված ժամկետում հնարավոր չէ ըստ էության տեղավորվել (տես նաև 32-րդ կետը): Չնայած որ հաշվետվություններին առնչվող այս ընթացակարգներն արագորեն ավարտելն օգտակար է, դա չպետք է տեղի ունենա ստույգության և լիարժեքության

հաշվին: Այսպիսով, պրակտիկայում խնդիրներ առաջանալու դեպքում նապակահարմար կարող է լինել ավելի երկար ժամկետը:

60. Յանկալի կլիներ նաև վերանայել 90-րդ, 92-րդ և 93-րդ հոդվածներով նախատեսված ժամկետները՝ նախատեսելու Մահմանադրական Դատարանին բողոքարկելու հնարավորությունը: Նման պարագայում նոր ընտրություն պետք է կազմակերպվի միայն Դատարանի որոշումից հետո:

61. Մահմանադրական Դատարանի դատավճիռների արտագումարումն Ընտրական օրենսգրքում: Ի վերջո, Ընտրական օրենսգրքում անհրաժեշտ է փոփոխություններ կատարել՝ արտագումարելու Մահմանադրական դատարանի այն դատավճիռները, որոնք համարել կամ բեկանել են ընտրական օրենսդրությունը: Սա վերաբերում է, օրինակ, 14.3 հոդվածին:

IV. Ընտրությունների կազմակերպումը և անցկացումը. քննարկման ենթակա հիմնահարցեր

62. Ընդհանուր դիտողություններ: Ակնհայտ է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում ընտրությունների հետ կապված հիմնախնդիրներից շատերը պայմանավորված են ոչ թեև Ընտրական օրենսգրքով, այլ դրա անբավարար կիրարկմամբ և գործադիրի մոտ ժողովրդավարական ընտրություններ անցկացնելու քաղաքական կամքի բացակայությամբ: Ընտրական օրենսգրքն անցյալում պատշաճ և լիարժեք կերպով չի կիրարկվել: Այսպիսով, անհրաժեշտ են ոչ միայն բարեփոխումներ ընտրական օրենսդրության մեջ, այլ նաև բարեփոխումներ ընտրությունների կազմակերպման և անցկացման (վարչարարության) մեջ: Լուրջ ջանքեր պետք է գործադրվեն՝ հաղթահարելու ազգային և տեղական ընտրությունների կազմակերպման և անցկացման գործընթացում առկա թերությունները: Ընտրությունների դիտորդների, մասնավորապես, ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի և Եվրոպայի Խորհրդի (տես Հավելվածը) զեկույցների հիման վրա պետք է առանձնացնել հետևյալ հիմնախնդիրները:

63. Ընտրությունների թափանցիկությունը Ընտրական օրենսգրքի հիմնադրույթներից է (տես հոդված 7): Պրակտիկայում, սակայն, ստացվել է այնպես, որ անցյալում արհամարհվել են ընտրությունների թափանցիկության ապահովման համար անհրաժեշտ որոշ կարևոր դրույթներ: Պրակտիկ քայլեր պետք է ձեռնարկվեն՝ բարելավելու ընտրությունների թափանցիկությունը, մասնավորապես, ընտրական հանձնաժողովների աշխատանքի և արդյունքների ամփոփման, ինչպես նաև քվեարկությանը ընտրողների մասնակցության մասին կանոնավոր տեղեկատվության առումներով, 7.6 հոդվածի համաձայն: Հատկապես ողջունելի կլինեն թափանցիկ ընթացակարգի ամրագրումն ընտրացուցակների վերանայման կապակցությամբ:

64. Ընտրական հանձնաժողովների նիստերը: ԿԸՀ-ի նիստերը քննադատվել են այն պատճառով, որ հաճախ շատ կարճատև են եղել և անցկացվել են այնպես, որ նպաստավոր միջավայր չեն ապահովել բանավեճի կամ քննարկման համար: Այսպիսով, շատ կարևոր է, որպեսզի ԿԸՀ-ն անցկացնի պարբերական, հերթական և բաց նիստեր: Անհրաժեշտ է ապահովել ընդդիմադիր կուսակցությունները ներկայացնող հանձնաժողովի անդամների, ինչպես նաև վստահված անձանց, դիտորդների և զանգվածային լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների մասնակցությունը:

65. Ընտրական հանձնաժողովի որոշումները: Ընտրական հանձնաժողովների որոշումները պետք է կայացվեն քվորումով և օրենքով պահանջվող ձայների մեծամասնությամբ: Ընդունելի չէ այն, որ ԿԸՀ-ի որոշումների մեծ մասը կայացվել էր ԿԸՀ-ի գործադիր պաշտոնյաների և քարտուղարության կողմից՝ պաշտոնական նիստերի շրջանակներից դուրս: Իհարկե, բողոքների վերաբերյալ որոշումները չպետք է կայացվեն ընտրական հանձնաժողովի անհատ անդամների կողմից՝ առանց հանձնաժողովում պաշտոնապես քվեարկելու, ինչպես տեղի ունեցավ վերջին ընտրությունների ժամանակ: Լուրջ ջանք պետք է գործադրել՝ ապահովելու, որպեսզի ընտրական հանձնաժողովներում որոշումների կայացման գործընթացը համապատասխանի օրենքին:

66. Ընտրական հանձնաժողովների որոշումների հրապարակումը: Հնարավոր է, որ ավելի լուրջ ջանքեր պահանջվեն ընտրական հանձնաժողովների, հատկապես ԿԸՀ-ի որոշումները հրապարակելու և դրանք ընտրական պաշտոնյաների, թեկնածուների, վստահված անձանց, դիտորդների և լրատվամիջոցների շրջանում տարածելու համար: Սա կնպաստեր ընտրական նորմերի առավել անշեղ իրականացմանը:

67. Ընտրական պաշտոնյաների ուսուցումը: Ընտրական ուսուցումները երկրում Ընտրական օրենսգրքի դրույթների անշեղ իրականացման և ընտրողներին (անհրաժեշտության դեպքում) անկողմնակալ օժանդակություն ցուցաբերելու անհրաժեշտ նախապայման է: Այսպիսով, ընտրական հանձնաժողովների անդամները պետք է համապատասխան և ստանդարտացված ուսուցում անցնեն ընտրական վարչարարության բոլոր օղակներում: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է բարելավել ՏԵՂԸՀ-ների անդամների ուսուցումը:

68. Ընտրացուցակները: Չնայած որ Հայաստանում անկախացումից ի վեր մի շարք ընտրություններ են անցկացվել և բազմաթիվ համայնքներում նկատվել են դրական տեղաշարժեր, ընտրացուցակների անճշտությունները շարունակում են լուրջ մտահոգություն պատճառել: Կարևոր է բարելավել ընտրացուցակների որակը և ճշգրտությունը: Խորհուրդ է տրվում ստեղծել ընտրողների ազգային գրանցամատյան, որը հնարավորություն կտա ստուգելու ընտրացուցակներում նույն անվան մի քանի անգամ գրառումը:

69. Ինչպես նշվեց, վերջին ընտրություններում օգտագործված ընտրացուցակները, չնայած որ դրանք հեռու էին լիովին ճշգրիտ լինելուց, որոշակիորեն բարելավված էին նախկինի համեմատ: Ընտրացուցակների մշակման և վարման գործընթացում առաջ եկած հիմնախնդիրներն առնչվում են ընտրացուցակների հետ աշխատող տարբեր գերատեսչությունների միջև հաղորդակցության խնդրահարույց և հաճախ անբավարար համակարգին: Ծառ կարևոր է, որպեսզի իշխանություններն աշխատեն տեղեկատվության անխախտ հոսքը և դրա պատշաճ մշակումն ապահովող արդյունավետ մեխանիզմի ստեղծման ուղղությամբ: Ավելին, հարկ է վերանայել քվեարկության օրը քաղաքացիների անուններն ընտրացուցակներում ավելացնելու ընթացակարգերը: Դիտորդներն արձանագրել են, որ քվեարկության օրը մի շարք անհատներ դատարանի միջոցով ստացել են քվեարկելու թույլտվություն, չնայած որ դատարանները չեն ստուգել անձնական տվյալները տեղական իշխանությունների հետ, և ստացվել է այնպես, որ շատ դեպքերում քվեարկելու հնարավորություն են ընձեռել քաղաքացիություն չունեցող անձանց կամ այնպիսի անձանց, ում անունները թյուրիմացաբար չեն հայտնվել համապատասխան տեղամասի ընտրացուցակներում: Հաշվի առնելով վերջին ընտրությունների փորձը, խորհուրդ է տրվում, որպեսզի

քվեարկության օրը կայացվող դատական որոշումներն ընտրողների անուններն ընտրացուցակներում ներառելու մասին չկայացվեն առանց տեղական իշխանությունների համապատասխան ծառայությունների հետ խորհրդակցելու, որոնք պատասխանատու են ընտրողների/բնակչության ռեեստրի վարման և ընտրացուցակների հարցերով:

70. Ընտրողների տեղեկագրվածությունը և կրթումը: Ընտրողների տեղեկացման արշավներին պետք է զարկ տալ: Հույժ կարևոր է, որպեսզի ընտրողները հասկանան ընտրությունների տարրական կանոնները: Ընտրողները պետք է ոչ միայն տեղեկություններ ստանան ընտրությունների մասին, այլ նաև շահագրգռվեն, որպեսզի մասնակցեն ընտրական գործընթացին: Հաշվի առնելով ընտրողների գրանցմանն առնչվող հիմնախնդիրները, ընտրողների կրթումը պետք է նաև ընտրողներին կոչ անի՝ ստուգելու իրենց գրանցումն ընտրացուցակներում նախքան քվեարկության օրը: Ընտրողների կրթման նպատակով կարող են օգտագործվել պետական լրատվամիջոցները, նույնիսկ եթե այդ մասին դրույթ գոյություն չունի Ընտրական օրենսգրքում:

71. Թեկնածուների առաջադրման սկզբունքները: Թեկնածուների առաջադրման վերաբերյալ դրույթների տարաբնույթ կիրառումից խուսափելու նպատակով խորհուրդ է տրվում մշակել հստակ և մանրակրկիտ սկզբունքներ և դրանք տարածել ՏԸՀ-ների և թեկնածուների շրջանում: Մասնավորապես, գույքի սեփականության և մշտական բնակության հայտարարագրման չափորոշիչները պետք է տարբեր ընտրատարածքներում չտարբերվեն:

72. Ընտրական տեղամասերի հասանելիությունը հաշմանդամների համար: Չնայած որ թե Ընտրական օրենսգրքով, թե ընտրությունների կազմակերպման և անցկացման կարգերով նախատեսված են դրույթներ հաշմանդամների կողմից քվեարկելու իրավունքի կատարման խնդիրների վերաբերյալ, ջանքեր պետք է գործադրվեն՝ բարելավելու ընտրական տեղամասերի հասանելիության ապահովումը հաշմանդամների համար:

73. Ընտրական գործընթացի չեզոք ներկայացումը հանրային լրատվամիջոցների կողմից: Վերջին ընտրարշավների ընթացքում հանրային լրատվամիջոցները հաճախ կողմնակալ էին՝ հօգուտ գործող պաշտոնյաների: Անհրաժեշտ է ապահովել հանրային լրատվամիջոցների չեզոքությունը:

74. Վստահված անձանց և դիտորդների տեղաշարժի սահմանափակումները: Համաձայն ԿԸՀ-ի 2002թ. օգոստոսի որոշման, ընտրական տեղամասային կենտրոնում միաժամանակ թույլատրվում է միայն մեկ վստահված անձի տեղաշարժը (տես ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ 2003b): Այս որոշումն անհարկիորեն սահմանափակում է վստահված անձանց օրենքով նախատեսված՝ քվեարկության և հաշվարկի ընթացքը դիտելու իրավունքները: Այս իրավիճակը պետք է շտկել, և խորհուրդ է տրվում, որպեսզի ԿԸՀ-ն լրացուցիչ հրահանգներ տա ընտրական հանձնաժողովների անդամներին, որպեսզի նրանք հետևեն Օրենսգրքի դրույթներին և չսահմանափակեն դիտորդների և վստահված անձանց գործունեությունը, եթե վերջինս չի խաթարում հանձնաժողովի աշխատանքը:

75. Չթույլատրված անձինք: Ընտրական տեղամասային կենտրոններում քվեարկության բնականոն ընթացքն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ է արգելել չթույլատրված անձանց ներկայությունը: Հնարավոր է, օգտակար կլինեն, եթե ընտրական հանձնաժողովի անդամները, վստահված անձինք և դիտորդները մշտապես

կրնին իրենց անվամբ քարտեր («բեջեր»): Սա կհնչտացներ ընտրական տեղամասում գտնվելու թույլտվություն չունեցող անձանց ներկայության բացահայտումը:

76. Ուժային մարմինների վարքագիծը: 2003թ. ընտրություններում արձանագրվել է տարբեր ընտրական տեղամասերում ուստիկանության ներկայություն (առանց ՏԵՂԸՀ-ի նախագահի հրավերի): Խորհուրդ է տրվում, որպեսզի ուստիկանական ուժերին առավել կանոնակարգված հրահանգներ տրվեն այն մասին, թե ինչպես պետք է նրանք վարվեն ընտրությունների ընթացքում: Նույնը ցանկալի կլիներ ապահովել բանակի կապակցությամբ:

77. Ընտրակեղծիքներ: Վերջին ընտրություններում արձանագրվել են ընտրակեղծիքի դեպքեր, ներառյալ քվեատուփերի լցումը և արդյունքների արձանագրությունների կեղծում: Ողջունելի է այն զարգացումը, որ 2003թ. խորհրդարանական ընտրություններում ձեռնարկվել են որոշ ուղղիչ միջոցառումներ, օրինակ, մի քանի ընտրատարածքներում վերանցկացվել են մեծամասնական ընտրակարգով ընտրություններ: Ընտրական պաշտոնյաների ուսուցման բարելավումը և ընտրական խախտումների դեմ արդյունավետ միջոցառումների ձեռնարկումը սկզբից ևնթ հույժ կարևոր նախապայմաններ են կեղծիքից խուսափելու համար: Մասնավորապես, պետք է հնարավոր լինի ապահովել, որպեսզի գաղտնի կարգով տպագրված քվեաթերթիկներ չավելացվեն, օրինակ, դրանց համարակալման ճանապարհով: Նույն մոտեցումը տարածվում է քվեաթերթիկների վավերությունը հաստատելու նպատակով դրանց կնքման նկատմամբ:

78. Նախնական արդյունքների հրապարակումը: Ի խախտումն Ընտրական օրենսգրքի և ԿԸՀ-ի հրահանգների, բազմաթիվ ՏԸՀ-ներ 2003թ. խորհրդարանական ընտրություններում չհրապարակեցին նախնական արդյունքների մանրամասները: Նախնական արդյունքների հրապարակում պահանջող հրահանգները պետք է էլ ավելի շնչտակի ձևակերպեն:

79. Բողոքարկման և զանգատարկման կարգը: Բողոքարկման և զանգատարկման կարգի անհամարժեքությունը և խճճվածությունը հանգեցրել են օրենսդրության տարաբնույթ մեկաբանումների և կիրառության: Ի լրումն Ընտրական օրենսգրքում անհրաժեշտ բարեփոխումներին (տես վերը), պետք է մշակվեն հստակ և մանրակրկիտ պրակտիկ ուղենիշներ առ այն, թե ինչպես պետք է բողոքներ և ինչպես պետք է արձագանքել դրանց:

80. Ընտրական օրենսգրքի խախտումների դեմ ձեռնարկվող միջոցառումների անբավարարությունը: Իշխանությունները չեն ձեռնարկել քայլեր Ընտրական օրենսգրքի ակնհայտ խախտումների դեմ: Խախտողները պետք է գործուն պատասխանատվության ենթարկվեն, որպեսզի ցրվի ընտրական հանցագործությունների կապակցությամբ անպատժելիության մթնոլորտը:

V. Առաջարկությունների սեղմագիր

81. Հաշվի առնելով Ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու հեռանկարը, խորհուրդ է տրվում.

- վերանայել ընտրական հանձնաժողովների կազմավորման վերաբերյալ դրույթները՝ նվազեցնելու նախագահական վարչակազմի ազդեցությունը

- հանձնաժողովների աշխատանքի վրա և հզորացնելու ընտրական մարմինների անկողմնակալ գործունեությունը (Ընտրական օրենսգրքի ութերորդ գլուխ),
- արգելել ընտրական հանձնաժողովի անդամի պաշտոնից հեռացումը քվեարկության օրվանն անմիջապես նախորդող ժամանակահատվածում կամ հետագայում նրան պաշտոնից հեռացնելու մասին որոշման ուժի մեջ մտնելու պահը մինչև նորանշանակ անդամի գրանցումը սահմանված կարգով (ութերորդ գլուխ),
 - սահմանել քվորումի ավելի բարձր պահանջ՝ մեծացնելու ընտրական հանձնաժողովների որոշումների ներկայացուցչականությունը (հոդված 39),
 - առավել ստույգորեն և հրապարակայնորեն կանոնակարգել ընտրատարածքների սահմանները գծելու և փոփոխելու կարգը, նվազեցնել ընտրատարածքների միջև ընտրողների թվի թույլատրելի տատանումը 15%-ից մինչև 10%, և պահանջել, որպեսզի ընտրատարածքները ձևավորվեն ընտրությունից ոչ թե 90, այլ 180 օր առաջ (երրորդ գլուխ),
 - ընտրատարածքների ձևավորումը/վերաձևավորումը կատարել ընտրությունների ամսաթվից անկախ՝ ընտրացուցակների պարբերական վերանայումների հիման վրա (երրորդ գլուխ),
 - հստակորեն սահմանել «մշտական բնակության» հասկացությունը, եթե այն օգտագործվելու է որպես թեկնածուության առաջադրման պահանջ (հոդված 65.1, հոդված 97.1),
 - պաշտոնական համատեղելիության նույնական պահանջներ սահմանել Ազգային Ժողովի համամասնական և մեծամասնական ընտրակարգով ընտրություններում առաջադրվող թեկնածուների նկատմամբ (հոդված 97.2, հոդված 97.3),
 - կուսակցությունների դաշինքներին թույլատրել թեկնածուներ առաջադրել Ազգային Ժողովի ընտրություններում ոչ միայն համամասնական, այլ նաև մեծամասնական ընտրակարգերով (հոդված 104),
 - կրճատել Ազգային Ժողովի համամասնական ընտրակարգով ընտրություններում կուսակցական ցուցակների գրանցման համար պահանջվող ստորագրությունների նվազագույն թիվը մինչև գրանցված ընտրողների առավելագույնը 1% (հոդված 101.1),
 - միամանդատ ընտրատարածքներում մեծամասնական ընտրակարգով թեկնածուների առաջադրման համար պահանջվող ստորագրությունների թվաքանակը սահմանել յուրաքանչյուր ընտրատարածքում գրանցված ընտրողների ընդհանուր թվի 1%-ից ոչ ավել,
 - ստուգել թեկնածուների կամ կուսակցական ցուցակների առաջադրման համար անհրաժեշտ բոլոր ստորագրությունները, առնվազն մինչև պահանջվող նվազագույն թվին հասնելը (հոդված 70.3),
 - մանրամասնորեն ամրագրել թեկնածուների գույքի հայտարարագրերի նկատմամբ ներկայացվող պահանջները (հոդված 67.7, հոդված 100.7, հոդված 106.6),
 - արգելել թեկնածուների կամ կուսակցական ցուցակների թեկնածությունները հանելը, բացառությամբ այդ կապակցությամբ հստակորեն սահմանված չափանիշների հիման վրա (հոդված 78, հոդված 111),
 - ընդարձակել ընտրարշավների նպատակով պետական ռեսուրսների օգտագործումն արգելող դրույթները և դրանցում ներառել պետական և հանրային լրատվամիջոցների կողմից ընտրարշավի վերաբերյալ լրատվության ներկայացումը (հոդված 22),

- լրատվամիջոցների վերաբերյալ նոր դրույթներ սահմանել, օրինակ, նախընտրական քարոզարշավներում մասնավոր լրատվամիջոցների գործունեության կապակցությամբ (հոդված 20),
- սահմանել (վերականգնել) քվեարկության հատուկ կարգ այն քաղաքացիների համար, ովքեր անկարող են ներկայանալ իրենց ընտրական տեղամասեր, եթե ձեռնարկվում են լրացուցիչ միջոցառումներ կեղծիքի դիմացի նվազեցման ուղղությամբ,
- թույլատրել, որպեսզի զինծառայողները և արտերկրում գտնվող քաղաքացիները քվեարկեն ոչ միայն համամասնական ընտրակարգով, այլ նաև Ազգային Ժողովի մեծամասնական ընտրակարգով անցկացվող ընտրություններում (հոդված 2.6, հոդված 10.1, հոդված 51),
- մանրամասնորեն սահմանել, թե ընտրական հանձնաժողովները, հատկապես ԿԸՀ-ն, ինչպես կարող է հսկողություն իրականացնել ընտրացուցակների նկատմամբ (հոդված 9.4),
- ստեղծել քաղաքացիների/ընտրողների պարբերաբար թարմացվող ազգային ռեեստր, որպեսզի կանխվի տարբեր համայնքների ընտրացուցակներում նույն ընտրողների անունների մեկից ավելի անգամ գրառումը (երկրորդ գլուխ),
- ընտրողներին ծանուցել այն մասին, թե որ ընտրական տեղամասում պետք է նրանք քվեարկեն (երրորդ գլուխ),
- սահմանել դրույթ, որի համաձայն ընտրողների մատների վրա ընտրական տեղամասերում կդրվեն չջնջվող թանաքով նշաններ, որը կնվազեցնի մի հոգու կողմից մի քանի անգամ քվեարկելու ռիսկը (երրորդ մաս),
- ձեռնարկել քվեաթերթիկների անվտանգության միջոցառումներ, մասնավորապես, դակված (պերֆորացված) քվեաթերթիկների ներդրումը՝ ելուղների վրա տպված հերթական համարներով (տասերորդ գլուխ),
- քվեաթերթիկից դուրս թողնել ժխտողական քվեարկության («Դեմ եմ բոլորին», «Դեմ եմ») տարբերակը (հոդված 57.1, հոդված 57.2),
- սահմանել ընդհանուր դրույթ, որի համաձայն քվեաթերթիկը պատշաճ կերպով նշված, իսկ քվեն՝ վավեր է համարվում այն դեպքում, երբ ընտրողի մտադրությունը հստակ է և աներկբա (հոդված 57),
- վստահված անձանց, դիտորդների և զանգվածային լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների իրավունքները և պարտականությունները կարգավորել առանձին-առանձին, և ապահովել, որպեսզի թե՛ վստահված անձինք, թե՛ դիտորդները հնարավորություն ունենան անսահմանափակ կերպով մուտք գործելու ընտրական տեղամասեր և ներկա գտնվելու արդյունքների ամփոփման աշխատանքներին, այդ թվում՝ արդյունքների գումարմանը և աղյուսակավորմանը (հոդված 30),
- սահմանել դրույթ, որով կպահանջվի, որպեսզի տեղացի դիտորդների գործուղող հասարակական կազմակերպությունները ԿԸՀ-ի տրամադրած վկայագրերը կնքեն իրենց ՀԿ կնիքով,
- նախատեսել, որպեսզի հանձնաժողովի ոչ թե՛ նրկու, այլ մեկ անդամը կամ մեկ վստահված անձն իրավունք ունենա ՏԵՂԸՎ գրանցամատյանում հայտարարություն արձանագրելու քվեարկության կարգի լալստման մասին (հոդված 57.5),
- պահանջել ընտրությունների նախնական արդյունքների բացվածքի (ըստ տեղամասերի) հրապարակում բոլոր օղակների կողմից (հոդված 61, հոդված 62, հոդված 63 և այլն), և դրանց անմիջական փակցնելը ընտրական տեղամասի դիմային մասում,

- վերագնել ոճային անհամապատասխանությունը 120-րդ և 134-րդ հոդվածների միջև,
 - սահմանել բողոքարկման և գանգատարկման հստակ և միասնական ընթացակարգեր (հոդված 40),
 - հստակորեն սահմանել ընտրական խախտումների լիարժեք ցանկ և տարբերակել ընտրական հանցագործություններն ընտրական վարչական իրավախախտումներից (հոդված 139),
 - մանրամասնորեն սահմանել, թե՛ ընտրական խախտումներն ինչպես պետք է հետապնդվեն և պատժվեն (գլուխ 31),
 - արգելել ընտրական հանձնաժողովների կազմում ընտրական հանցագործություններ կատարած անձանց կամ այնպիսի անձանց նշանակումը, ովքեր թույլ են տվել նման հանցագործություններ կատարել, և թույլատրել ընտրական պաշտոնյայի հեռացումն այն դեպքում, երբ վերադաս ընտրական հանձնաժողովը կամ դատարանը որոշել է, որ նա պատասխանատու է ընտրական խախտման համար (հոդված 34),
 - պահանջել, որպեսզի ԿԸՀ-ի պարտավորությունները ներառեն ազգային յուրաքանչյուր ընտրությունից հետո Օրենսգրքի խախտումների վերլուծություն, խախտողների դեմ ձեռնարկված միջոցառումների նկարագրություն, տուժողներին տրամադրված հատուցման և անհրաժեշտ օրենսդրական բարեփոխումների մասին առաջարկություններ ներկայացնելու պարտավորությունը (հոդված 41.3),
 - վերանայել ԿԸՀ-ի կազմավորման և լուծարման ժամկետները և վերահսկիչ-վերստուգիչ գործընթացների ժամկետները,
 - նոր ընտրություններ կազմակերպելուց առաջ նախատեսել Սահմանադրական Դատարանի դիմելու հնարավորությունը, և
 - Սահմանադրական Դատարանի դատավճիռներն արտացոլել Ընտրական օրենսգրքում (օրինակ, հոդված 14.3):
82. Ինչ վերաբերում է ընտրությունների կազմակերպմանը և անցկացմանը, լուրջ ջանքեր պետք է գործադրվեն հետևյալ ուղղություններով.
- բարելավել ընտրությունների հրապարակայնությունը, հատկապես ընտրական հանձնաժողովների աշխատանքի, ինչպես նաև արդյունքների ամփոփման գործընթացի և ընտրողների մասնակցության տվյալների առնչությամբ,
 - անցկացնել ընտրական հանձնաժողովի պարբերական, հերթական և բաց նիստեր, որոնցում հնարավոր կլինի անցկացնել բանավեճեր և քննարկումներ,
 - ապահովել, որպեսզի ընտրական հանձնաժողովների կողմից որոշումների կայացման գործընթացը համապատասխանի օրենքին,
 - ամփոփել և հրապարակել ԿԸՀ-ի որոշումները և դրանք տարածել ընտրական պաշտոնյաների, թեկնածուների, վստահված անձանց, դիտորդների և լրատվամիջոցների շրջանում,
 - ընտրական պաշտոնյաների համար անցկացնել համարժեք, ստանդարտացված ուսուցում,
 - էապես բարելավել ընտրացուցակների որակը և ճշգրտությունը,
 - ձևավորել կենտրոնական/ազգային քաղաքացիական/ընտրողների ռեևստր,
 - բարելավել ընտրողների տեղեկացվածությունը և ընտրողների կրթումը,
 - սահմանել թեկնածուների և կուսակցությունների/դաշինքների գրանցման հստակ և մանրակրկիտ ուղեցուցիչներ,
 - բարելավել ընտրական տեղամասային կենտրոնների հասանելիությունը հաշմանդամների համար,

- ապահովել ընտրական գործընթացի չեզոք լրատվական ներկայացում հանրային սեփականության լրատվամիջոցների կողմից,
- ուժը կորցրած ճանաչել կԸՀ-ի այն որոշումները, որոնք սահմանափակում են վստահված անձանց ազատ տեղաշարժը տեղամասային կենտրոնի տարածքում ընտրությանը օրվա ընթացքում և լրացուցիչ հրահանգներ սահմանել ընտրական հանձնաժողովների անդամների համար՝ պահանջելով, որպեսզի նրանք հետևեն Օրենսգրքի դրույթներին և չսահմանափակեն դիտորդների և վստահված անձանց գործունեությունը, եթե վերջինս չի խաթարում հանձնաժողովի աշխատանքը,
- գործուն կերպով արգելել չթույլատրված անձանց ներկայությունն ընտրական տեղամասերում,
- ոստիկանության և զինված ուժերի ներկայացուցիչներին հրահանգավորել այն մասին, թե ինչպես պետք է նրանք գործեն ընտրարշավների և քվեարկության օրվա ընթացքում,
- սկզբից ևնթ գործուն քայլեր ձեռնարկել Ընտրական օրենսգրքի խախտումների դեմ,
- ապահովել նախնական արդյունքների մանրամասների հրապարակման վերաբերյալ հրահանգների կիրարկումը,
- սահմանել բողոքարկման և զանգատարկման ընթացակարգերի վերաբերյալ հստակ և մանրակրկիտ ուղեցուցիչներ, և
- պատասխանատվության ենթարկել ընտրական խախտումների համար մեղավորներին:

Հավելված. օգտագործված փաստաթղթեր

Եվրոպայի Խորհուրդ 1992. Ընտրությունների դիտման ձեռնարկ (Handbook for Observers of Elections), Ստրասբուրգ:

Եվրոպայի Խորհուրդ, Եվրոպայի Տնդական և տարածքային իշխանությունների կոնգրես. Հայաստանում տնդական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների վերաբերյալ հաշվետվություն (20-ը հոկտեմբերի, 2002թ.), CG/Bur (9) 60, Ստրասբուրգ, 14-ը նոյեմբերի, 2002թ.:

Եվրոպայի Խորհուրդ, «Իրավունքի միջոցով ժողովրդավարության» եվրոպական հանձնաժողով (Վենետիկյան Հանձնաժողով), 2002. Հայաստանի Հանրապետության Ընտրական օրենսգրքում 2002թ. հուլիսին կատարված փոփոխությունները, CDL (2002) 126, Ստրասբուրգ, 9-ը հոկտեմբերի, 2002թ.:

Եվրոպայի Խորհուրդ, «Իրավունքի միջոցով ժողովրդավարության» եվրոպական հանձնաժողով (Վենետիկյան Հանձնաժողով), 2003. Ընտրական իրավահարաբերություններում լավ գործելակերպի կանոնագիրք: Ուղեցույց և Բացատրական զեկույց: Ընդունվել են Վենետիկյան Հանձնաժողովի կողմից 52-րդ լիազույմար նստաշրջանում (Վենետիկ, 18-19-ը հոկտեմբերի, 2002թ.): CDL-AD (2002) 23 փոփ., Ստրասբուրգ, 23-ը մայիսի, 2003թ.:

Եվրոպայի Խորհուրդ, Խորհրդարանական Վեհաժողով, Հայաստանում Նախագահական ընտրությունների դիտորդական ժամանակավոր կոմիտե, Առաջին փուլ (19-ը փետրվարի, 2003թ.), փաստաթուղթ թիվ 9742, 18-ը մարտի, 2003թ.:

Եվրոպայի Խորհուրդ, Խորհրդարանական Վեհաժողով, Հայաստանում Նախագահական ընտրությունների դիտորդական ժամանակավոր կոմիտե, Երկրորդ փուլ (5-ը մարտի, 2003թ.), փաստաթուղթ թիվ 9742, հավելում, 31-ը մարտի, 2003թ.:

Եվրոպայի Խորհուրդ, Խորհրդարանական Վեհաժողով, Հայաստանում Խորհրդարանական ընտրությունների դիտորդական ժամանակավոր կոմիտե (25-ը մայիսի, 2003թ.), փաստաթուղթ թիվ 9836, 23-ը հունիսի, 2003թ.:

Գրաքննության դեմ պայքարի միջազգային կենտրոն, 1994թ., Անցումային ժողովրդավարությամբ երկրներում ընտրությունների հեռարձակման ուղեցույցներ (Guidelines for Election Broadcasting in Transitional Democracies), Լոնդոն:

ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ 1999. Ընտրությունների դիտման ԺՀՄԻԳ-ի ձեռնարկ (The ODIHR Election Observation Handbook), Վարշավա:

ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ 2003a. Հայաստանի Հանրապետություն: Նախագահական ընտրություններ, 2003թ. փետրվարի 19 և մարտի 5, Վերջնական զեկույց, Վարշավա, 28-ը ապրիլի, 2003թ.:

ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ 2003b. Հայաստանի Հանրապետություն, Խորհրդարանական ընտրություններ, 25-ը մայիսի, 2003թ., Վերջնական զեկույց, Վարշավա, 31-ը հուլիսի, 2003թ.:

ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ և Եվրոպայի Խորհուրդ/Վենետիկյան Հանձնաժողով 2002. Հայաստանի Հանրապետության Ընտրական օրենսգրքում փոփոխությունների համատեղ գնահատում, ընդունվել է 2002թ. հուլիսին ԵԱՀԿ-ի ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի (ԺՀՄԻԳ) և «Իրավունքի միջոցով ժողովրդավարության» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկյան Հանձնաժողով) կողմից վերջինիս 52-րդ լիազույմար նստաշրջանում (Վենետիկ, 18-19-ը հոկտեմբերի, 2002թ.) պրն. Ջեյմսի Պիլգրիմի և պրն. Բերնարդ Օմենի մեկնաբանությունների հիման վրա, Վարշավա/Ստրասբուրգ, 8-ը նոյեմբերի, 2002թ., CDL-AD (2002) 29:

Դիտեր Նոհլեն/Գրոց, Ֆլորիան/Հարթման, Բրիստոֆ (լամբագիրներ), 2001. Ընտրություններն Ասիայում և Խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանում: Տվյալների ձեռնարկ, հատոր 1. Մերձավոր Արևելք, կենտրոնական Ասիա և Հարավային Ասիա

(Elections in Asia and the Pacific. A Data Handbook. Vol. 1: The Middle East, Central Asia, and South Asia), Օքսֆորդ. «Օքսֆորդ Յունիվերսիթի Պրես»:

Ռիչարդ Ռոզ (լամբ.), 2002. Ընտրությունների միջազգային հանրագիտարան (International Encyclopaedia of Elections), Վաշինգտոն, Կոլումբիա օկրուգ, «Կոնգրեսնլ Բլոքթերի»:

Ընտրական օրենսգիրք: Ընդունվել է Հայաստանի Հանրապետության Ազգային Ժողովի կողմից 1999թ. փետրվարի 5-ին: 2002թ. օգոստոսի 3-ի դրությամբ գործող խմբագրությամբ: 1999թ. փետրվարի 5-ի Ընտրական օրենսգրքում կատարված փոփոխություններով և լրացումներով հանդերձ: (Ոչ պաշտոնական թարգմանություն):